Carmen DĂRĂBUŞ, **Comparatismul, întâlnire a spațiilor culturale**, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2008, 190 p.

Autoarea prezintă *comparatismul* precum un loc de întâlnire a spațiilor socio-culturale şi lingvistice comune emițătorului şi receptorului, de exemplu, o formă de comunicare foarte veche fiind reprezentată de povestirea cu miez mitologic, iar „relația comunicare – lectură – interpretare aparținând de comprehensiunea gradulă (la un prim nivel) şi de comprehensiunea globală (la al doilea nivel)", după cum afirmă Gian Paolo Caprettini, ale cărui considerații sunt făcute cunoscute la începutul volumului. Există, de altfel, o ambiguitate a esteticii, văzută în sens pozitiv, care se află în strânsă legătură cu emoția artistică şi facilitează schimbul de idei între persoane. De aceea, nu semnele verbale propriu-zise contează, ci o anumită sintaxă textuală şi melodicitate proprie, principiu dionisiac în care se contopesc unitățile limbajului, simbolul reprezentând codul estetic ce trebuie să fie tradus în funcție de sensibilitatea cititorului.

Idealul maxim de comunicare este, în cele din urmă, tăcerea (precum în *Poetica* lui Vasilis Vitsaxis). G.P. Caprettini (teoreticianul la care se apelează în carte) realizează în *Semiologia povestirii* o clasificare tipologică a tăcerii, în şase categorii, urmând termenii lui R. Jakobson – tăcerea emitentului, a destinatarului, a contextului, tăcerea mesajului/ o tăcere rituală, a contactului (sau a canalului) şi a codului, sau, cu alte cuvinte, tăcerea emotivă, conotativă, referențială, poetică, adică autoreflexivă, expresivă şi metalingvistică.

Pe de altă parte, funcționalitatea contextului este foarte importantă şi, în afară de acesta, *perspectiva* mai deține un rol crucial în actul comunicării, adică, parafrazând, un ansamblu de obiecte, categorii, credințe, având legătură între ele, precum şi valorile atribuite elementelor precedente de către emițător. Dincolo de tăcere, *plăcerea* reprezintă un barometru al eficienței comunicării artistice, precizează autoarea încă de la început. Astfel, opera primeşte o configurație unică (stilul) prin care este asimilată unui individ. Oricât de codificată artistic ar fi o operă literară, aceasta constituie, în limbaj aristotelic, o formă de *mimesis* (Paul Ricoeur consideră că nu există discurs atât de fictiv încât să nu întâlnească realitatea...). Prin urmare, arta şi ştiința trebuie să găsească, până la urmă, un limbaj comun.

În secțiunea intitulată *Reflexiile invulnerabilității – mit şi legendă* se precizează că, fiind o expresie a unui lung istoric al neîmpăcării omului cu condiția sa de muritor, mitul invulnerabilității este un pas spre visul nemuririi. Eroi precum Ghilgamesh, Ahile, Siegfried parcurg un rit al renaşterii înscris în dimensiunea invulnerabilității, căci mentalul colectiv are nevoie de eroi pentru a se iluziona că posedă acces către absolut. Lui Ghilgamesh, de pildă, invulnerabilitatea îi permite o relativizare spațio-temporală a coordonatei terestre în care trăieşte. Insula Nemuririi se află, paradoxal, în mijlocul apelor morții, astfel încât drumul spre nemurire devine, de fapt, drumul spre umanizare.

În cazul călcâiului lui Ahile, asistăm la un *mitologem* care afirmă implicit că această parte a corpului este, în fapt, o breşă a sufletului. Calea de la legendă la mit trece prin unele trasee inițiatice, ca pentru Siegfried, care posedă o invulnerabilitate interioară. El nu poate atinge până într-un final nemurirea, ci doar invulnerabilitatea, de aceea este un erou de tranziție între mit şi legendă. La noi, în legenda lui Pintea Viteazul, protagonistul este ocrotit de Sfântul Ilie.

Simbologia desfăşoară o complexă unitate în diversitate; este şi cazul *păsării*, acest simbol traducând stări sufleteşti nediferențiate, ecouri confuze, amalgam de gândiri şi sentimente – toate pe calea sugestiei: pasărea este renaştere şi redimensionare a ființei. În

legătură cu acestea, *albastrul* „dematerializează tot ceea ce pătrunde în el, de la mişcări la sunete", iar pasărea înseamnă fericirea pe care o scăpăm, uneori, în zbor. A. Strindberg recurge la simbolismul pelicanului pentru a sublinia în opera sa sacrificiul paternal. În concluzie, pasărea devine o atitudine, un crez, un mod de viață.

În alt capitol, *Secretul labirintului. Relația dintre povestirea culturală şi re-semnificarea mitologică*, pornind de la Mircea Eliade, autoarea ia apoi ca reper critic pe Pierre Brunel, care vorbeşte de o *lege a flexibilității* şi de rezistența unui element străin în oricare text. Spre exemplu, mitul labirintului, la P. Santarcangeli, este direct legat de cel al *centrului*, astfel încât complexul mitic al labirintului stă în relație cu un anume tip de căutare, în labirint, fiecare ducând cu sine propriul sistem de valori. Cartea însăşi reprezintă o lume înțeleasă ca labirint. În secțiunea despre mitul creației perceput ca nostalgie mitologică, se precizează că mitul creației prin jertfă se intersectează atât cu cel al androginului, cât şi cu mitul lui Narcis. Carmen Dărăbuş realizează o paralelă elocventă între *Meşterul Manole* şi *Pygmalion* de Bernard Shaw, considerând că sentimentul triumfului final lipseşte în ambele cazuri: Manole alege moartea apoteotică, iar profesorul Higgins este iremediabil prins de noi experimente, nemulțumit că nu-şi mai poate controla creația, însă nu zdrobit definitiv.

Spre final, sub un titlu mai exotic – *Realul şi fabulosul ținuturilor Yoknapatawpha şi Macondo* – se găsesc alte considerații despre *simbol*, care structurează şi prezervă mitul şi diversele sale reflectări sociale, precum şi despre *realitate*, care ia forma imitării unui timp celest. În ultima parte a volumului se reflectează asupra ființei umane şi asupra *ironiei corectoare*, deoarece ironia mediază comicul cu tragicul, dezamorsând drame ori evitând ridicolul, punând în abis sentimentul iremediabilului. Între ironie şi autoironie intervin unele asemănări pedagogice, în sensul larg al cuvântului, deoarece acestea denotă existența unor mecanisme adecvate de reglare internă ori a societății.

Mai există un capitol plasat în paradigma alteritate – identitate, numit *Întâlnirea cu Celălalt*, în care apar concepte precum *autoimaginea* şi *heteroimaginea*. În final, cercul reflecțiilor asupra comparatismului ca loc de întâlnire a spațiilor culturale se închide prin intermediul unui eseu, *Singurătatea barocă a porumbelului*, în care se afirmă, parafrazăm, că începând cu peregrinările pe mare ale lui Ulisse din epopeea lui Homer, la cele pe străzile Dublinului ale lui Leopold Bloom (din romanul *Ulise* de James Joyce), la călătoria înlăuntrul său a lui Jonathan Noel – totul rememorează căutarea sinelui, a identității, a menirii, a re-întemeierii – aşadar aproape orice carte presupune o călătorie inițiatică.

Amalia Drăgulănescu
Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi
România

Felicia DUMAS, **Plurilinguisme et éducation en français Réflexions théoriques et analyses de cas**, Iaşi, Editura Junimea, 2010, 216 p.

Le livre signé par Felicia Dumas représente une partie des résultats d'un projet de recherche financé par le Conseil National de la Recherche Scientifique de l'Enseignement Supérieur de Roumanie, déroulé à l'Université « Al. I. Cuza » de Iasi, à la Faculté des Lettres, au Département de Français (code CNCSIS ID 416, directrice de projet: Felicia Dumas). Il est structuré en cinq grands chapitres, qui proposent plusieurs approches du phénomène complexe du plurilinguisme. Dans la première partie, intitulée *Bilinguisme et plurilinguisme: définitions et perspectives linguistiques*, l'auteure présente plusieurs concepts utilisés par la plupart des linguististes dans les différents travaux qui traitent du

plurilinguisme (phénomène qui relève du contact de langues): *compétences plurilingues*, *langue maternelle (ou langue première)*, *langue dominante* et *langue minorisée*, *bain linguistique*, *alternances codiques*, et attire l'attention sur les différentes acceptions données aux termes *monolingue* et *unilingue, multilingue* et *plurilingue*. De toutes les formes de manifestation du plurilinguisme − *territorial*, *institutionnel* ou *individuel* −, c'est sur le dernier type qu'elle insiste le plus, celui-ci étant le plus analysé aussi dans les travaux de spécialité, car de plus en plus répandu ; de plus, la mise en place et l'adoption du Cadre européen commun de référence pour les langues offre des instruments d'évaluation du plurilinguisme et une base commune de travail dans la didactique des langues, où l'on insiste sur le développement des compétences plurilingues des apprenants.

La partie théorique du livre continue avec la présentation des divers types de bilinguisme : idéal, précoce, simultané, consécutif, passif, soustractif, d'élite, dominant, volontaire, symbolique, ignoré, ainsi que d'autres concepts, tels : la diglossie, le parler bilingue, la norme bilingue, les représentations sociales du bi- et du plurilinguisme. Felicia Dumas s'interroge par la suite sur les différentes façons dont le bilinguisme (et à partir de lui, le plurilinguisme) est invité à participer à une réflexion nouvelle sur la didactique des langues et sur les manières concrètes de mise en place d'une éducation plurilingue en France. C'est pour la première fois – à notre connaissance – que l'on présente dans un livre publié en Roumanie les aspects de ce qu'on appelle l'enseignement bilingue dans le système scolaire français, public et privé. L'auteure traite de l'enseignement bilingue en langues régionales (à parité horaire dans le système public), parle des sections européennes, internationales, de l'immersion totale pratiquée par le système privé (en grande partie associatif), ainsi que du dispositif qui existe en France pour accueillir les enfants des migrants, qui ne parlent pas français. Il s'agit des classes CLIN, d'initiation de ces enfants à la langue française, présentées par Felicia Dumas en étroite liaison sociolinguistique avec toute la problématique associée : imaginaire linguistique des enfants allophones, représentations dévalorisantes des langues de l'émigration et conséquences sur la construction identitiare et l'intégration scolaire de ces enfants.

Le bilinguisme, en tant que premier « degré » du plurilinguisme est avant tout une « affaire de famille », car ce sont les parents qui font le choix de ce type de vie et de comportement langagier pour leurs enfants. C'est la raison pour laquelle les trois autres chapitres du livre traitent des cas de bilinguisme chez les enfants, représentant autant de recherches personnelles entreprises par Felicia Dumas sur des corpus précis : différents types de comportements linguistiques et les interférences qu'ils engendrent au niveau de la pratique du bilinguisme chez l'enfant franco-roumain, la construction identitaire biculturelle sous-tendue par cette pratique du bilinguisme simultané de naissance dans le cas du même enfant franco-roumain et respectivement, la transmission du roumain en tant que langue maternelle aux enfants nés dans les familles de Roumains ou mixtes (franco-roumaines) qui vivent en France. Les deux premières analyses de cas traitent du bilinguisme simultané de naissance de son propre enfant, observé et enregistré selon les exigences de la méthode ethnographique (il faudrait mentionner le fait que la plupart des spécialistes en bilinguisme ont procédé de la même façon, en travaillant sur des corpus enregistrés au niveau de la pratique bilinguale de leurs propres enfants). La lecture de ces chapitres est tout simplement passionnante ; le lecteur déjà initié en linguistique y trouve deux modèles exmplaires d'analyse linguistique d'un cas précis de bilinguisme, avec tout l'instrumentaire conceptuel et méthodologique associé. Tout aussi incitant s'avère être également le chapitre consacré à la conservation de la langue roumaine et surtout à la décision des parents de la transmettre en tant que langue maternelle à leurs enfants, après leur émigration en France. Fondée sur le modèle de l'imaginaire linguistique d'Anne-Marie Houdebine, l'analyse est accompagnée d'un véritable plaidoyer de l'auteure pour la transmission du roumain (en tant que langue

maternelle) aux enfants nés dans ces familles, au niveau d'un bilinguisme franco-roumain et d'un biculturalisme.

Le dernier chapitre du livre traite d'un sujet quasiment inabordé jusqu'à présent, le plurilinguisme manifesté au niveau de la pratique liturgique de l'Orthodoxie en France. Grande spécialiste de la terminologie religieuse orthodoxe en langue française et de la pratique de cette confession chrétienne sur le territoire de l'Hexagone, Felicia Dumas clôt ainsi son livre passionnant de réflexions sur le plurilinguisme avec une analyse inédite et originale de cette situation particulière de contact linguistique entre les différentes langues liturgiques employées dans les paroisses et les monastères orthodoxes français. Auteure de deux dictionnaires bilingues de termes religieux orthodoxes, roumain-français et français-roumain, Felicia Dumas propose aux lecteurs roumains francophones dans ce dernier chapitre de son livre, une véritable initiation sociolinguistique et socioculturelle dans la pratique liturgique de l'Orthodoxie en France.

Muni d'une bibliographie très récente et presqu'exhaustive dans un domaine extrêmement complexe, le livre de Felicia Dumas s'inscrit comme une contribution essentielle, originale et de grande valeur scientifique en matière de plurilinguisme et éducation en français. Rédigé dans un style alerte et stimulant, il représente en même temps une aventure envoûtante sur les voies de l'acquisition du bilinguisme (avec le français), et à partir de lui, du plurilinguisme.

Daniela Butnaru
Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi
România

Thede KAHL, Michael METZELTIN, Mihai-Răzvan UNGUREANU (eds.): **Rumänien. Raum und Bevölkerung. Geschichte und Geschichtsbilder. Kultur. Gesellschaft und Politik heute. Wirtschaft. Recht und Verfassung. Historische Regionen**, "Österreichische Osthefte", 48/2006 (2008), Wien/ Münster, 976 p.

O lucrare cu un „caracter enciclopedic", şi „unicitate" (p. 13) printre publicaţiile referitoare la ţara noastră, apărute în ultimii ani în Europa şi SUA, „o premieră" în spaţiul vorbitorilor de limbă germană (id.). Aşa ne este prezentat de către profesorul Andrei Hoişie volumul intitulat simplu şi sugestiv *Rumänien* (*România*), care a văzut lumina tiparului în anul 2006 (ediţia a doua în 2008), sub îngrijirea directă a unor personalităţi bine cunoscute în lumea lingvistică internaţională: profesorul Thede Kahl, reputat geograf şi balcanolog la Institutul austriac de studii est şi sud-est europene, membru al Comisiei de balcanologie al Academiei de Ştiinţe din Austria şi profesorul Michael Metzeltin, specialist în romanistică, membru al Academiei de Ştiinţe din Austria şi membru de onoare al Academiei Române. Efortului lor s-a alăturat istoricul şi fostul ministru de externe al României, Mihai-Răzvan Ungureanu. Dintre semnatarii studiilor amintim doar câteva nume: Dan Berindei, Dan Horia Mazilu, Liviu Papadima, Dan Grigorescu – care nu mai au nevoie de nici o prezentare.

Această carte voluminoasă (976 p.) este o sinteză. Gândită pentru a surprinde esenţa, fiinţa, personalitatea României, ea este structurată pe capitole mari, care permit celor interesaţi de o anumită problemă să ajungă rapid la informaţie: *Spaţiul şi populaţia, Istoria şi fizionomia, Cultura, Societatea şi politica actuală, Economia, Dreptul şi Constituţia, Regiunile istorice.* Tabloul asupra ţării noastre, de la naştere până la aderarea la UE, este, prin urmare, complet. Datele sunt actualizate, exprimarea ştiinţifică de înaltă ţinută, iar

acribia manifestată de fiecare autor contribuie la potențarea valorii, per ansamblu, a prezentului volum.

Impresionant este că oricare articol l-am supune discuției, un altul ni se pare tot la fel de interesant, meritând a fi analizat. Imposibil de realizat în limitele unei recenzii. Extraordinar pentru cititorul avid de cunoştințe, căci lucrarea ridică permanent probleme, pune întrebări, uneori extrem de sensibile, la care încearcă, pe cât posibil, să găsească o rezolvare cât mai conformă cu realitatea.

Prima secțiune a volumului, *Spațiul şi populația*, se deschide cu un articol semnat de Mircea Buză şi Wilfried Schreiber (p. 25–37), în care este prezentată România din punct de vedere geografic, al spațiului natural, al împărțirii pe regiuni şi al situației geopolitice. Wilfried Heller (p. 39–62) se referă la demografie, la fenomenul migrării şi al repercusiunilor acestuia asupra dezvoltării țării.

În *Structura etnică* (p. 63–87) Peter Jordan şi Thede Kahl aduc informații extraordinar de prețioase cu privire la grupurile etnice din România. Se precizează, pe scurt, când a luat naştere statul modern român (1859), de când a luat denumirea actuală (1862) şi când şi-a obținut independența (1878). Sunt enumerate numeroasele popoare care au migrat pe teritoriul României: între secolele al IX-lea şi al X-lea – ungurii, între secolele al XII-lea şi al XIII-lea – saşii, între secolele al XIV-lea şi al XV-lea – rromii, din secolul al XV-lea până în secolul al XVII-lea – sârbii, din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea – turcii şi tătarii, în secolul al XVIII-lea – lipovenii şi între secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea şvabii şi evreii, cu sublinierea că granițele țării s-au modificat de câteva ori până în 1948. Între 1913 şi 1919, populația României a crescut de la 7,2 la 17 milioane. Procentul românilor a scăzut de la 90% la 72%, iar cel al străinilor a crescut de la 0,7 la 4,7 milioane. După 1919, politica românească de omogenizare, deportările, emigrările, asimilarea minorităților au jucat rol de omogenizare națională, astfel încât procentul românilor a crescut de la 77,9% (1930), la 85,7 (1956) şi la 89,5% (1992). La ultimul recensământ, din 2002, 89,5% din cei 21.680.974 locuitori ai României au declarat că sunt de naționalitate română, 6,6% maghiari, 2,5% rromi, câte 0,3% ucrainieni şi germani, 0,2% ruşi, lipoveni şi turci. În funcție de limba maternă: 91% vorbesc româna, 6,7% maghiara, 1,1% limba țigănească. Minoritățile mai mici au declarat limba majorității ca fiind limba lor maternă. Concluzia cercetătorilor este că populația de pe teritoriul fostelor principate Țara Românească si Moldova este omogen românească (97%, respectiv 97,9%) şi că în Dobrogea şi România din interiorul arcului carpatic sunt mai multe procente de minorități.

Din punct de vedere confesional, s-au declarat membri ai Bisericii Ortodoxe: 94% din români, 98% din sârbi, 79% din ucraineni, ai Bisericii Catolice: 41% din unguri, 60% din germani, 77% din slovaci şi ai Bisericii Protestante: 54% din unguri, 26% din germani, 24% din slovaci.

Fiecărei minorități de pe teritoriul actual al țării i se face un scurt istoric. Aflăm că românii sunt în procent mai mare de 90% în 30 din cele 42 de județe, în alte zece județe procentul lor fiind între 50% şi 90%. Oraşele şi județele cu cel mai mare procentaj de populație română sunt în Țara Românească, Moldova, în centrul Dobrogei, în Transilvania în Carpații de Sud, în Munții Apuseni, precum şi în zona de graniță a județelor Maramureş şi Năsăud. Ca urmare a urbanizării socialiste, 53,1% din români trăiesc astăzi la oraş. Peste hotare românii se găsesc în estul Ungariei, în Banatul sârbesc, în Serbia estică (Valea Timocului), în partea de nord-est a Bulgariei. Istroromanii din Croația, aromânii din sudul Balcanilor şi meglenoromânii din Macedonia sunt şi ei considerați români. Despre unguri ni se spune că 99% dintre ei trăiesc în interiorul arcului carpatic, 46,6% din aceştia în județele Harghita, Covasna, Mureş. O cincine din ungurii din România trăiesc în zona de graniță româno-ungară (în județele Bihor şi Satu Mare) şi, o parte, şi în Sălaj. Conform recensământului din 2002, 32,3% din unguri trăiesc în oraşe şi județe cu majoritate de populație maghiară. O pătrime din minoritatea maghiară trăieşte în zone unde nu întrunesc 20%, motiv pentru care

limba maghiară nu a fost declarată acolo oficială. Cel mai mare procent de populație maghiară este în orașele Târgu Mureș, Cluj Napoca, Sfântu Gheorghe, Oradea și Satu Mare. Secuii reprezintă o mare grupare etnică maghiară, iar în Moldova trăiesc 24.000 de ceangăi, de religie romano-catolică, care, inițial, au vorbit o maghiară arhaică. Originile ambelor grupuri sunt neclare. Ceangăii sunt protejați ca minoritate. Rromii, semnalați din epoca preotomană, reprezintă a doua mare minoritate a României, fiind concentrați mai ales în sudul Țării Românești (în special zonele din jurul Bucureștiului), centrul Moldovei cu valea Siretului, bazinul Transilvaniei și zonele de câmpie de la granița cu Ungaria. 3,4% dintre ei trăiesc în Ardeal, 2,5% în Țara Românească, 1,4% în Moldova și 0,9% în Dobrogea. Numai 2,2% trăiesc în zone cu majoritate absolută. 65% trăiesc la oraș, procentul lor neajungând la 10%, iar 61% trăiesc la țară. Ucrainenii și rosienii trăiesc în Maramureș, Bucovina și, o mică parte, în Delta Dunării, în comunități cu majoritate absolută, fapt ce conferă stabilitate identității lor etnice. Germanii, care au reprezentat până în anii '80 a treia mare etnie din România, din cauza exodului în masă de după prăbușirea regimului comunist, au rămas în număr de 59.800, 89% dintre ei trăind în Transilvania. În România există un sistem de învățământ în limba maternă, realizat cu ajutorul țărilor vorbitoare de limbă germană. Germanii joacă un rol important și în viața politică locală. Pe lângă Sibiu, în Timișoara și în Reșița există importante comunități germane. Rușii au rămas în număr de 30.000. 57% dintre ei locuiesc în sate, mai ales în Dobrogea (60%), Moldova și Bucovina (22%). Două treimi din ruși sunt lipoveni. Cei din Dobrogea se ocupă cu pescuitul, iar religia constituie încă miezul identității lor etnice. Grupurile musulmane ale turcilor și tătarilor trăiesc în Dobrogea, în jurul orașelor Constanța, Babadag și Tulcea. La ultimul recensamânt s-a constat că turcii și tătarii formează grupuri asemănatoare ca mărime (32.000 turci și 24.000 tătari) și că trăiesc răspândiți în comunități, în care nu ajung nici măcar la 10% (excepții fac satele Fântâna Mare și Făurei din județul Constanța, unde reprezintă aproape 100% din locuitori). 86% din cei 23.000 sârbi care trăiesc în România locuiesc în Banat, cea mai mare comunitate aflându-se la Timișoara. Mulți trăiesc în zonele situate de-a lungul Dunării, de la granița cu Serbia. Carașovenii (7.000) trăiesc în sate din Banat și în partea sudică a Reșiței, mulți identificându-se cu croații din cauza religiei catolice. Slovacii sunt în număr de 23.000. Jumătate dintre ei trăiesc în Munții Șes (catolici) și o treime (luterani) trăiesc în Nădlac, unde se află centrul lor cultural. Aici au înființat, împreună cu minoritățile mai mici cehe, „Uniunea Democrată a slovacilor și cehilor din România". Bulgarii formează o minoritate redusă în România, majoritatea fiind romano-catolici. Ei trăiesc mai ales în Banat, Transilvania și Țara Românească, având ca ocupații principale creșterea animalelor, grădinăritul și comerțul. Cândva minorități importante din punct de vedere cultural, politic și economic, evreii, armenii și grecii mai trăiesc în România doar în câteva zone. În număr de 728.000 în perioada interbelică, evreii erau aproape la fel de mulți ca minoritatea germană. Locuiau mai ales în orașele din Basarabia, Moldova și Bucovina. Genocidul împotriva lor din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, precum și politica de emigrare în SUA și Israel din timpul regimului ceaușist au pus capăt comunităților evreiești. În schimb, sinagogile și cimitirele amintesc de importanța lor istorică. Din micile colonii de comercianți armeni au mai rămas o colonie la Gherla și comunitățile din București, care au la dispoziție o mare biserică armenească în centrul orașului. Grecii se mai întâlnesc în grupuri mici în Dobrogea și în câteva orașe cum ar fi Galați, Brăila, Iași sau București.

Autorii încheie prezentarea etniilor din țara noastră cu sublinierea tensiunilor interne existente și cu speranța găsirii unei soluții înțelepte de rezolvare a conflictelor interetnice.

Claudia Popescu discută despre *Structura spațială a economiei românești* (p. 89–104), Joszef Benedek despre *Întocmirea planului teritorial și dezvoltarea regională* (p. 105–130) Dan Bălteanu și Mihaela Șerban despre *Situația mediului înconjurător* (p. 131–149), iar Maria Pătroescu, Cristian Iojă, Iulia Pătroescu-Kloz și Radu Necșuliu despre *Caliatea mediului ambiant în România* (p. 152–167).

A doua secțiune a volumului conține date strict istorice, metoda de analiză şi de organizare a materialului fiind cea diacronică. Alexandru Vulpe ne aduce date despre *Preistorie şi Antichitate în spațiul Carpato-dunărean* (p. 171–193), Ioan-Aurel Pop discută despre *Evul Mediu* (p. 195–22), Bogdan Murgescu despre *Țările Române din perioada de început* (p. 221–235), Dan Berindei despre *Formarea statelor naționale române* (p. 215–264), Dietmar Müller despre *Perioada dintre cele două războiae mondiale: sistemul politic şi cetățenii statului* (p. 279–296), Petra Schaser şi Gerald Volkmer despre *România sub regimul comunist* (p. 297–312). Doi autori se ocupă de probleme ale istoriografiei: Mirela-Luminița Murgescu (p. 313–325) şi Harald Heppner (p. 327–335).

Mihai-Răzvan Ungureanu, în *Țările Române din perioada de târzie* (p. 237–250), vorbeşte despre debutul procesului de modernizare, inițiat, la mijlocul secolului al XVIII-lea, în principatele Moldovei şi Valahiei, ca urmare a influenței gândirii vest-europene. Fanarioții au adus multe reforme în educație, administrație, jurisdicție, cultură şi în viața socială, întocmind protocoale pentru deciziile juridice. Aceste reforme aveau rolul de a stabliza țara din punct de vedere demografic, de a preveni războaiele ruso-austriaco-turce şi împotrivirea țăranilor de a plăti dările. Tot acum, sub Constantin Mavrocordat, a fost desființată iobăgia. În Transilvania modernizarea a avut loc în două etape, prin reformele Mariei Theresa şi ale lui Iosif al II-lea, care au avut efecte importante asupra agriculturii, mineritului, manufacturii. Şcoala Ardeleană, prin reprezentanții ei, a pus bazele mişcării de emancipare a românilor din această zonă a țării. Istoria României între 1718 şi 1821 a fost presărată cu răscoale, războaie şi ocupații. Odată cu perioada Regulamentelor Organice societatea românească începe cu adevărat perioada de modernizare, proces încetinit de intervenția Rusiei. Până la Unirea lui Cuza (1859) se observă: libertatea comerțului, creşterea numărului oraşelor, dezvoltarea păturei burgheziei, introducerea sistemului educativ în limba română (Gh. Asachi, la Iaşi, în 1813 şi Gheorghe Lazăr, la Bucureşti, în 1818), înființarea de şcoli normale, profesionale şi de fete, fondarea, în 1835, la Iaşi, a „Academiei Mihăilene" (prima universitate în limba română), apariția ziarelor în limba română („Curierul românesc" al lui Ion Heliade Radulescu, „Albina românească" a lui Gheorghe Asachi, „Gazeta de Transilvania" a lui George Barițiu) şi, în 1838, tipărirea, la Bucureşti, a primului cotidian („România"). După dubla alegere a lui Cuza ca domnitor, modernizarea a putut avea loc într-un spațiu coerent, însoțită de entuziasm, mai ales după crearea statului român, în 1918. Cuza a introdus reforme în educație, justiție, administrație, drept civil, care, însă, l-au adus în opoziție cu principiile liberale pe care le susținuse la început. Astfel, modernizarea era pusă sub semnul întrebării, iar unele dintre țelurile propuse nu au fost atinse. Țara a intrat în criză economică, iar corupția a contribuit la intensificarea opoziției. Înlăturarea regimului a devenit inevitabilă şi a fost realizată în februarie 1866, la tron venind prințul Karl de Hohenzollern-Sigmaringen. S-a stabilit prin Constituție monarhia.

Demersul istoricului Mihai-Răzvan Ungureanu continuă în articolul *Modernizarea societății româneşti* (p. 265–277). Conceptul de modernizare la mijlocul şi la sfârşitul secolului al XIX-lea presupunea, în primul rând, sincronizarea instituțiilor româneşti cu cele europene, înlăturarea diferențelor care separau românii de Europa vestică. În al doilea rând, trebuia introdusă o nouă mentalitate, cu principii pe baza cărora trebuiau să funcționeze instituțiile. Cei mai implicați în modernizare au fost liberalii şi conservatorii, ei împărtăşind idei similare cu referire la procesul modernizării. În ce priveşte ritmul modernizării, între cele două partide exista o mare divergență de opinii: liberalii doreau arderea etapelor (erau dinamici şi organizau mai bine anumite domenii), iar conservatorii susțineau o modernizare în trepte, într-un ritm normal. Conservatorii, din cauza concepțiilor lor, au pierdut teren în plan politic până la începutul Primului Război Mondial.

Modernizarea în România a început în momente şi cu intensități diferite. A fost vizibilă mai ales în Bucovina, Transilvania şi Banat, în provinciile care au fost sub dominație austro-ungară până în 1918. În Vechiul Regat procesul de modernizare a fost galopant:

capitalismul inițial a devenit comercial, iar, ulterior, industrial. Între 1829 şi 1914, românii au parcurs toate etapele dezvoltării sociale şi capitalist-economice. Etapele clasice ale capitalismului au fost foarte puțin sau deloc parcurse. În timp ce în vestul Europei modernizarea era un proces îndelungat, care permitea înnoirilor să se dezvolte de-a lungul câtorva generații şi să se maturizeze, la români şi la toate celelalte popoare din sud-estul Europei trecerea rapidă de la o etapă la alta nu a lăsat timp de „coacere" noilor concepte şi structuri. Din acest motiv, modernitatea a fost primită, la noi, ca o urmare a formelor fără fond.

La sfârşitul secolului al XIX-lea au apărut teorii care criticau încercările de modernizare. Ele veneau din două direcții. Prima este cunoscuta teorie a formelor fără fond, preluată de la societatea „Junimea". Critica junimiştilor se îndrepta împotriva aspectelor negative, care, din cauza ritmului rapid, riscau să fie percepute ca aspecte pozitive. A doua este cea a semanătorismului şi poporanismului. În ultimul deceniu din secolul al XIX-lea au apărut noi accente în publicistica literară care considerau modernizarea principalul motiv pentru eşecurile din societatea românească. Cele două curente amintite au văzut în procesul de modernizare o adevărată amenințare la adresa adevăratelor valori ale poporului român. Multe idei au fost comune poporanismului şi semănătorismului: idealizarea satului, neacceptarea urbanizării şi a industrializării, dezrădăcinarea, neadaptarea, criticarea Constituției de la 1866, chiar dacă le tratau diferit. Discursul tradiționalist se baza pe o înțelegere agrar-romantică şi era împotriva capitalismului. În lucrarea sa, *Spiritul critic în cultura românească,* G. Ibrăileanu descrie opoziția dintre o civilizație tradițională, rurală şi una urbană, falsă. Criticul literar E. Lovinescu, un oponent al semănătorismului şi al poporanismului, atragea atenția asupra dualității ideilor poporaniste: pe de o parte, susțineau un sistem democratic la nivel politic, deci o ordine modernă, şi, pe de altă parte, o politică agrară şi o structură tradițională.

Discuțiile din jurul scopului modernizării au continuat şi dupa crearea României Mari (1918). Devalorizarea leului, precum şi urmările războiului au avut efect asupra modernizării. Lovinescu şi Ibrăileanu au scos în evidență diferența între „modernizare" şi „modernitate": modernizarea este procesul, iar modernitatea este efectul.

În secțiunea *Cultură* sunt dezbătute următoarele subiecte: *Dezvoltarea limbii române literare* (Petrea Lindenbauer, p. 341–355), *Diversitatea lingvistică şi educația în România* (Ionela Lăcătuş şi Petrea Lindenbauer, p. 357–368), *Literatura română veche* (Dan Horia Mazilu, p. 369–382), *Literatura română din secolul al XIX-lea până în prezent* (Liviu Papadima, p. 383–398), *Muzica clasică în România* (Grigore Constantinescu, p. 421–432), *Teatrul şi filmul în România* (Maria Bara, Thede Kahl şi Aurelia Vasile, p. 433–452), *Istoria artei româneşti* (Dan Grigorescu, p. 452–477), *Filosofia românească* (Marta Petreu, p. 479–494).

Thede Kahl este semnatarul articolului *Cultura populară românească* (p. 399–420). Plecând de la observația „cultura populară este unul din cele mai bogate capitole ale culturii româneşti", autorul prezintă punctual, într-un mod care reliefează vastele sale cunoştințe în domeniu, principalele caracteristici ale tradiției noastre. Faptul că românii au putut dezvolta forme ale culturii populare care, de-a lungul timpului, nu au fost expuse influenței urbane şi au fost schimbate foarte puțin ori foarte târziu, se explică prin puternica legătură cu agricultura, prin ocuparea de către români şi de către strămoşii lor a zonelor rurale.

În momentul creării Pricipatelor Române, zona din interiorul Carpaților se afla în contact permanent cu Europa centrală şi a fost puternic marcată de ocupația maghiară şi germană, în timp ce în oraş se făceau remarcate influențele evreieşti, armeneşti şi greceşti. Zona dintre Dunărea de Jos şi Marea Neagră purta amprenta influențelor otomane şi tătare. Influențele slave se observă în sud-vest (bulgare şi sârbe) şi în nord-est (ucrainene şi ruseşti). Odată cu consolidarea Imperiului Bizantin, în timpul domniei lui Constantin cel Mare, pictura icoanelor, construcția bisericilor şi cântecele bisericeşti au început să aibă influență asupra culturii populare româneşti. Cântările liturgice din ritul bizantin şi corul gregorian au fost adoptate. Ocupația otomană a avut efect asupra muzicii şi artei populare, efect care a

dispărut abia după căderea Imperiului şi odată cu entuziasmul pentru modelele italiene din secolul al XIX-lea. Moldova şi Valahia au preluat, la început, puţin din cultura vestică şi abia începând cu secolul al XVIII-lea mai mult.

Cultura populară în Europa de sud are multe elemente comune: obiceiuri de iarnă (pluguşorul, dragobetele) şi de primavară (mărţisorul), credinţa în vampiri (vârcolaci), deochiul, figuri mitice (balaur, iele, strigoi, omul pădurii, spiriduşi) şi eroi populari (Păcală, Nastratin Hogea). Baladele populare, cum ar fi *Miorița* şi *Meşterul Manole*, se întâlnesc şi la alte popoare.

Întrebarea pe care şi-o pune Thede Kahl este: prin ce se distinge cultura populară română de celelalte culturi sud-est europene? Autorul pune accentele pe principalele caracteristici ale acesteia.

În domeniul arhitecturii populare se observă că lemnul este materialul dominant. În zonele puţin împădurite se foloseau pietrele, ţigla, paiele şi lutul ca materiale de construcţii. Exemple grăitoare ale artei tradiţionale sunt bisericile şi porţile din lemn din satele maramureşene, bănăţene şi cele din munţii din vestul Transilvaniei. Datorită frumuseţii unice şi a armoniei formelor, 8 dintre cele 98 de biserici din lemn din Maramureş au fost trecute în patrimoniul UNESCO. Porţile sunt făcute mai ales din stejar. Atât în porţi, cât şi în faţadele caselor şi turnurile bisericilor sunt sculptate numeroase motive (pomul vieţii, soarele, şerpi şi figuri mitologice). Mobila, uneltele şi vasele erau, iniţial, din lemn. Multe biserici şi mănăstiri prezintă elemente ale arhitecturii rurale tradiţionale. Bisericile din Moldova au dezvoltat o construcţie proprie cu două sau mai multe cupole aşezate una peste alta. În Moldova şi în Ţara Românească au fost construite multe biserici şi mănăstiri sub influenţă bizantină. În ce priveşte meşteşugurile, sculptura s-a dezvoltat datorită preferinţei pentru folosirea lemnului. În special artiştii din Maramureş şi-au câştigat faima în întreaga ţară prin bogaţia sculpurilor porţilor şi bisericilor de lemn. Olăritul a jucat, şi el, un rol important. Existau comunităţi care s-au specializat în prelucrarea anumitor materiale (Corund, în judeţul Harghita). Ceramica este produsă manual, fără şabloane, şi pictată în alb şi în albastru. Alături de Transilvania, Bucovina este alt centru al ceramicii, unde se produce în special ceramica glazurată. Motivele şi formele sunt diferite faţă de cele din Transilvania: cercuri şi romburi, motive religioase şi populare. Culorile sunt galben şi verde. Îmbrăcămintea era făcută din in şi cânepă sau din bumbac şi mătase. Costumele erau împodobite cu broderii. În multe regiuni ale ţării, bărbaţii poartă ie, iţari, brâu , cojoc, opinci şi obiele. Femeile poartă ie, vestă, catrinţă, basma sau maramă, fotă. Ţeserea covoarelor este dezvoltată mai ales în Transilvania şi în sudul României. Moldova este renumită pentru încondeierea ouălor de Paşti. Pictura icoanelor are influenţe sârbe. În secolul al XV-lea a apărut propriul sistem iconografic. Începând cu aproximativ 1530, atât interiorul cât şi exteriorul bisericilor şi al mănăstirilor au fost acoperite cu frescă. Picturile murale din timpul lui Ştefan cel Mare reprezentau scene din *Biblie*, devenind astăzi patrimoniu UNESCO. Pictura pe sticlă este executată în culori transparente. Sunt reprezentate în special scene şi figuri biblice, dar şi obiceiuri populare. Referitor la domeniul muzical şi coregrafic sunt subliniate câteva aspecte. La multe ocazii se recită versuri, care, adesea, au conţinut satiric şi nu sunt însoţite neapărat de o melodie. Iambii hexasilabici şi octosilabici sunt frecvent folosiţi. Dansurile româneşti sunt în special hore, dar şi dansuri de doi, hora fiind însă un dans răspândit în mai toată ţara. Unele dansuri sunt specifice (sârba, brâul şi braşoveanca), altele sunt legate de anumite evenimente (perinița la nunţi, căluşarii, arcanul, chiperul la carnaval şi în jurul focului). Până astăzi s-a păstrat obiceiul de a cânta la intrumente improvizate din materiale din natură: firul de iarbă, frunza, coaja de mesteacăn, solzul de peşte. Instrumentele de suflat (fluier, tilinca, trişca, cavalul, ocarina) sunt o categorie specială, prin legătura culturii populare cu păstoritul. Naiul nu este privit ca un instrument pastoral, ci, mai degrabă, ca un instrument al muzicienilor profesionişti. Tulnicul, buciumul sau trâmbiţa reprezintă un instrument caracteristic zonei muntoase. Taragotul este un alt instrument de suflat fabricat din lemn,

care seamănă cu clarinetul. Cimpoiul, inițial răspândit, este astăzi un instrument accesibil numai cunoscătorilor. Zurna sau zurla era folosit încă de rromii musulmani. În Moldova sunt răspândite fanfarele. Cobza însoțeste de obicei intrumentele cu corzi. Dacă se cântă la mai multe viori în acelaşi timp, vioara întâi este numita „ceteră", iar a doua „contră". Zongora este o vioară cu un număr mai mic de corzi şi la ea se cântă mai ales în Maramureş, ținându-se în poziție verticală. Țambalul este descris prima dată în 1546, dar este folosit abia din secolul al XVIII-lea. Mandolina a început să redevină populară. Instrumentele de percuție nu joacă un rol hotărâtor în muzica populară românească. Ritmul îl dau contrabasul sau cobza. Între genurile muzicale sunt incluse baladele. Cea mai importantă categorie o reprezintă doina, o melodie străveche, de multe ori improvizată. Multe melodii populare sunt denumite de tineri „cântece batrâneşti" (de dragoste, de dor, de jale, de înstrăinare, de război, de haiducie). În ce priveşte calendarul popular, un loc aparte în acesta îl ocupă sărbătorile de iarnă, când se cântă colinde şi se merge cu sorcova din casă în casă. Dansurile cu măşti (capră, urs, cai) şi pluguşorul sunt văzute ca simboluri ale fertilității. Anul Nou este aşteptat cu buhai, clopoței, tobe, pocnete de bici şi povesti recitate. „Paparuda" este un rit de aducere a ploii pe timp de secetă. „Drăgaica" este o horă dansată de fetele din sudul României de Sfântul Ioan, pe 24 iunie. Demne de menționat mai sunt „Cântecul de cununii", căluşarii, tradițiile de Paşti şi cele din posturi. Alte obiceiuri răspândite există: la naştere (pentru a feri copilul de deochi), la nuntă (cântecul miresii marchează despărțirea de părinți şi de viața de fată), la înmormântare (bocetele îl plâng pe cel decedat şi sunt rostite de rudele apropiate). În ce priveşte epoca aflată sub semnul modernității este de la sine înțeles că arhitectura şi portul popular sunt greu de păstrat. Doar în câteva regiuni izolate se mai pot face observații etnografice. Numeroşi artişti populari talentați demonstrează că în România mai trăieşte cultura populară. Arhitectura, țesutul, olăritul, sculptura în lemn, pictura se mai practică, dar produsele nu mai sunt folosite, ci trimise la muzee sau vândute turiştilor. În unele sate muzica populară spontană a supraviețuit şi poate fi savurată (trupele de la Gherla, Carei sau Zece Prăjini). În Țara Românească au dispărut baladele, dar s-au păstrat melodiile de dans şi de dragoste. Colindele în Maramureş au adoptat stilul vestic, dar s-a păstrat „învârtita".

Concluzia lui Thede Kahl este că nu se poate spune ce regiune a păstrat mai bine muzica populară şi că nu există, actualmente, un stil ce ar putea fi considerat reprezentativ pentru muzica populara românească, la modă fiind manelele, o combinație între muzica românească, hip-hop, dans oriental şi muzică țiganească.

Un alt capitol mare al volumului are ca tematică societatea românească actuală şi politica acesteia. Autorii articolelor se ocupă de: *Prima modernitate a românilor şi mentalitatea tranzacțională* (Răzvan Theodorescu, p. 497–507), *Societatea românească în transformare* (Dorothée de Neve şi Tina Olteanu, p. 509–523), *Peisajul partidelor şi dezvoltarea politică* (Anneli Ute Gabanyi, p. 525–541), *Mass-media şi democratizarea* (Mircea Vasilescu, p. 543–551), *Învățământul public* (Alexandru Crişan, p. 553–567, respectiv Adrian Miroiu şi Bogdan Florian, p. 569–580), *Religia şi Biserica în România* (Karl W. Schwartz, p. 581–601).

În secțiunea *Economie* se discută despre *Potențial, dinamică structurală, atractivitate în economia românească* (Ioan Ianoş, p. 603–621), *Legăturile României cu transportul internațional* (David Turnock, p. 623–639), *Transformările economice din România în comparație cu cele internaționale* (Uwe Dulleck, p. 641–654), *România: economie în transformare* (Sándor Gardó, p. 655–692), *Calitatea vieții în România în perioada de tranziție* (Mohácsek Magdolna şi Cătălin Vitos, p. 693–707).

În diviziunea dedicată *Dreptului şi Constituției* autorii Annelie Ute Gabanyi (p. 739–749), Cristian Alunaru (p. 751–776), Ionuț Răduleț (p. 777–788) îşi centrează cercetarea asupra evoluției ştiințelor care se ocupă cu studiul normelor juridice (drept civil, drept internațional, drept comercial, drept administrativ etc.), asupra dezvoltării legislației şi, nu în ultimul rând, asupra politicii minorităților din România.

Michael Metzeltin, în articolul *Crearea şi dezvoltarea Constituţiei până în 1947* (p. 711–737), precizează că o legislaţie scrisă în Ţările Româneşti a apărut abia în secolele al XVI-lea – al XVII-lea: *Pravila Ritorului Lucaci*, *Pravila de la Govora, Cartea românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeţe* a lui Vasile Lupu (Iaşi, 1646), care se bazează pe surse bizantine şi italiene, şi *Îndreptarea legii* a lui Matei Basarab conţin drept civil. Constantin Mavrocordat a încercat în 1740 să pună bazele unei legi care se concentra pe fisc şi pe administraţie. În drept civil şi penal, apar, în Ţara Românească, *Pravilnicească Condică*, *Legiuirea Caragea* şi codurile penale ale lui Alexandru Ipsilanti şi Barbu Ştirbei. Tudor Vladimirescu a fost primul român care a încercat să introducă, prin proclamaţiile sale, noi legături statale în Ţara Românească: *Proclamaţia de la Padeş*, *Cererile Poporului Valah*, scurta sa domnie nepermiţându-i, însă, să formuleze un proiect constituţional. Un rol important l-a jucat Ion Câmpineanu prin *Proiect de Constituţie* şi *Act de unire şi independenţă*. El analizează libertăţile tuturor românilor, egalitatea în faţa legii şi suveranitatea. O altă fază importantă în apariţia textelor constituţionale româneşti a fost Revoluţia din 1848–1849 (*Proiect de constitţtie* al lui M. Kogălniceanu, textul *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*, publicat la Cernăuţi, *Petiţia-proclamaţiune în numele tuturor stărilor Moldovei*).

Şi în Transilvania au apărut texte revoluţionare (*Provocaţiune* a lui Simion Bărnuţiu, *Manifestul românilor transilvani*) care formulau cele mai importante deziderate ale românilor: refuzul anexării Transilvaniei la Ungaria, egalitatea juridică cu saşii. În Ţara Românească apar programe cum ar fi cel din broşura *Ce sunt meseriaşii români?, Proclamaţia de la Islaz*, care serveşte ca bază pentru o următoare constituţie. *Convenţiunea* de la 1858 a fost fundamentul constituirii statului naţional, prin care România urma sa devină o democraţie parlamentară. În timpul domniei lui Cuza au fost aprobate o serie de legi reformatoare, domnitorul însuşi elaborând un *Proiect de constituţie*.

Constituţia de la 1866 a fost prima constituţie modernă românească. Avea 133 articole, organizate în 8 titluri (1. Teritoriul statal, 2. Drepturile românilor, 3. Autorităţile statale, 4. Finanţele, 5. Armata, 6. Dispoziţii generale, 7. Revizuirea, 8. Dispoziţii tranzitorii şi adiţionale). Principatele formează un stat indivizibil, care nu poate fi colonizat de popoarele străine. Naţiunea este suveranul şi este reprezentată de autorităţi. Sistemul politic este de tip monarhic, culorile drapelului sunt albastru, galben şi roşu, iar capitala este la Bucureşti. Religia dominantă este cea ortodoxă. Cetăţenii au obligaţia de a-şi achita taxele şi dările, doar cei care le achită având drept de vot. Autorităţile erau reprezentate de rege şi Reprezentaţiunea naţională (formată din Camera senatului şi din Camera deputaţilor).

Această constituţie a fost valabilă până în 1923, când regele Ferdinand I a decretat noua constituţie, ca urmare a schimbărilor din timpul Primului Razboi Mondial (teritoriul ţării aproape s-a dublat, iar populaţia era de origini diferite). Ea consta în 138 de articole, organizarea titlurilor rămânând neschimbată. De asemenea, punctele importante referitoare la drepturile cetăţenilor, autorităţile statale şi ocuparea tronului au rămas aceleaşi. Regatul român este acum un stat unitar şi indivizibil. Teritoriul statal nu poate fi colonizat de popoare străine, dar poate fi împărţit în judeţe şi comune. Suveranul este în continuare poporul, care trebuie reprezentat. Sistemul politic este o monarhie parlamentar-constituţională. Culorile drapelului sunt în continuare albastru, galben, roşu, dispuse vertical. Sediul conducerii este în capitală. Este apărată libertatea muncii. Nu exista cenzură, secretul corespondenţei şi al telegrafiei fiind inviolabil. Minereurile au fost declarate proprietate a statului. Regele este puterea în stat, transmisibilă moştenitorilor, cu excepţia femeilor. El numeşte şi eliberează din funcţie miniştrii, sancţionează şi publică legile, este comandantul armatei.

Primii ani cu constituţia din 1938 au fost sub conducerea Partidului Naţional Liberal, cu I.C. Brătianu în frunte. Versiunea aceasta are 100 de articole, deci mult mai scurtă decât celelalte variante. Din cele 8 titluri, punctul II include şi obligaţiile cetăţenilor. La punctul III sunt descrise competenţele regelui şi apoi cele ale adunărilor. Regele este declarat Capul

Statului. Toţi cetăţenii români sunt egali în faţa legii şi au obligaţia de a se sacrifica pentru apărarea statului. Românii se bucură de libertatea muncii, a învăţământului, a opiniei şi a presei. Puterea legislativă este executată de rege prin Reprezentaţiunea naţională. „Popor" este înlocuit cu „naţiune". Guvernul este format din miniştri şi secretari de stat. Contingentul armatei este votat anual de către camere.

Demersul reputatului profesor se opreşte la momentul abdicării regelui Mihai I (23 august 1944).

În partea ultimă a volumului, *Regiunile istorice*, sunt luate în discuţie aproape toate diviziunile teritoriale istorice ale ţării noastre, cu istoricul şi evoluţia lor: Ţara Românească (Daniel Ursprung, p. 807–824), Basarabia (Mariana Hausleitner, p. 825–838), Bucovina (Kurt Scahrr, p. 839–856), Transilvania, Maramureş şi zona Crişului (Meinolf Arens, p. 881–901), Banat (Josef Wolf, p. 903–932).

Thede Kahl şi Josef Sallanz semnează articolul *Dobrogea* (p. 857–879), care este un model de abordare a unei astfel de teme.

Dobrogea are o suprafaţă totală de 23.000 km^2 (Dobrogea de Nord sau Dobrogea Veche – 15.000 km^2 şi Dobrogea Nouă sau Cadrilaterul – 8.000 km^2). Este un ţinut format din calcare de orgine terţiară, în care alternează podişul cu câmpia. Înălţimea medie este 200 m. Zona de graniţă cu Bulgaria este de origine carstică mezozoică. Munţii Măcin din nordul Dobrogei sunt cei mai vechi munţi de pe teritoriul României. Dobrogea este o zonă de stepă creată de om şi păstorit, înconjurată pe 3 laturi de ape. Clima este continentală, cu influenţe maritime, iar flora şi fauna cuprind şi exemplare rare. Delta Dunării este zona cea mai valoroasă din punct de vedere ecologic şi este declarată patrimoniu al UNESCO. Părţi din Munţii Măcinului sunt declarate Parc Naţional. Datorită fertilitaţii solului şi amplasării, Dobrogea a fost întotdeauna apreciată: câmpia a oferit hrană pentru turmele de animale, marea şi râurile au încurajat pescuitul, pădurile au oferit lemn, iar amplasarea lângă mare a fost sigură din punct de vedere strategic şi a fost propice pentru comerţ.

Pe teritoriul Dobrogei au trăit geţi, traci şi sciţi, iar oraşele Istria (astăzi Histria), Tomis (astăzi Constanţa), Calatis (astăzi Mangalia), Odessos (astăzi Varna) au fost colonii comerciale greceşti. Între secolele I–III d.Hr. regiunea a fost parte a provinciei romane Moesia. Aşezările cândva înfloritoare au fost distruse apoi de popoarele migratoare: goţi, huni, gepizi, avari, bulgari, maghiari, mongoli. Până în secolul al XIII-lea, ţinutul a fost sub domnie bizantină şi bulgară. În timpul lui Mircea cel Bătrân grupuri de valahi s-au alăturat populaţiei valaho-moldovene deja stabilite acolo. La începutul secolului al XV-lea otomanii au cucerit Dobrogea, unde deja erau stabilite (din secolul al XIII-lea) popoare vorbitoare de limba turcă. În secolul al XVIII-lea au venit tătarii din Basarabia. Din secolul al XVI-lea este relatată documentar prezenţa ţiganilor, iar de la mijlocul secolului al XVII-lea – a evreilor şi a grecilor. În timpul domninaţiei otomane s-au stabilit aici şi lipovenii, care au emigrat din Rusia din motive religioase. La începutul secolului al XVIII-lea s-au înmulţit aşezările bulgăreşti. Apoi s-au stabilit aici şi emigranţi germani. După războiul ruso-turc din 1878 au apărut alte schimbări teritoriale: statul român era declarat suveran şi marile puteri au hotărât separarea teritoriului în două părţi: una nordică şi alta sudică. Partea nordică, cu judeţele Constanţa şi Tulcea, a revenit României, iar partea sudică a revenit Bulgariei, deci Imperiului Rus.

Structura etnică este următoarea: români, musulmani, bulgari, tătari, turci, lipoveni, germani, greci, evrei, armeni, aromâni, ţigani, ucraineni. Cele mai importante aşezări musulmane sunt Constanţa, Medgidia, Tulcea, Babadag, Hârşova, Cobadin, Mihail Kogălniceanu. Turcii şi tătarii sunt în minoritate în aproape toate aşezările, cu excepţia satelor Fântâna Mare şi Făurei din judeţul Constanţa, unde sunt majoritari (aproape 100% din locuitori). Românii reprezentau 90,94% din populaţie la ultimul recensământ (din 2002).

Lemnul, lutul şi ceamurul sunt elementele principale în arhitectura dobrogeană. Multe aşezări erau protejate la începutul secolului al XX-lea cu ziduri de lut, adaptate la vânturile puternice şi împotriva inundaţiilor. În principal musulmanii au influenţat cultura din

Dobrogea. Moştenirea culturală a minorităţilor mai mici (albanezi, armeni, bulgari, germani, greci, italieni şi evrei) s-a păstrat până astăzi. În ciuda amplasării lângă Marea Neagră şi Dunăre, Dobrogea este o zonă înapoiată din punct de vedere economic. În timp ce sudul profită de turism, industrie şi comerţ, locuitorii Deltei sunt afectaţi de izolare şi sărăcie. Agricultura este dominantă, urmată de cultivarea cerealelor, a trestiei de zahăr, a cartofilor şi legumelor, a viţei-de-vie, creşterea animalelor şi a albinelor, grădinăritul, industria alimentară, transporturile, metalurgia, extracţia petrolului, cosntrucţia de maşini, turismul (în special în Constanţa şi în staţiunile din apropiere, în Delta Dunării). Minereurile cu importanţă economică sunt fierul, piritul, granitul, caolinul, plumbul, zincul şi cuprul. De la terminarea Canalului Dunăre-Marea Neagră, Constanţa este un important nod între navigaţia maritimă şi cea internă.

După ce am parcurs filele acestui volum, noi, ca români, realizăm valoarea sa indiscutabilă. Graţie acestei cărţi România – trecută şi actuală – devine cunoscută vorbitorilor de limbă germană din întreaga lume. În încheiere nu ne rămâne decât să mulţumim autorilor pentru această extraordinară realizare, de o ţinută academică ireproşabilă, care le face domniilor lor onoare, iar nouă, ca naţie veche trăitoare pe „bătrânul continent", dar proaspăt înregimentată în Uniunea Europeană, un imens serviciu.

Laura Manea
Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi
România

Mircea MARTIN, **Dicţiunea ideilor**, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura All, 2010, 264 p.

Ceea ce afirma Mircea Martin în cunoscutul său volum *Singura critică* din 1986, anume că operele moderne îşi conţin, de regulă, critica e un nucleu teoretic ce iradiază şi asupra propriilor sale scrieri. Există o componentă a discursului lui Mircea Martin ce-şi conţine critica. Şi asta nu doar pentru că genul practicat este prevăzut de la natură cu reguli de utilizare, ci, mai ales, pentru că demersul lui Mircea Martin este unul al clarificării conceptuale continue. Iar clarificarea, spre a se dovedi justă, validă, presupune şi o regândire a raporturilor dintre instanţa care observă un anumit domeniu şi obiectul observat. Astfel, devine necesar ca acela ce emite judecăţi de valoare să se situeze simultan înlăuntrul dar şi în afara obiectului, prin experimentarea unei distanţări ce stimulează generalitatea. Iar această dublă situare se regăseşte într-un raport de reciprocă determinare cu ceea ce Mircea Martin consideră a fi *dicţiunea ideilor*. Reeditarea după 30 de ani a volumului intitulat astfel este o dovadă a valabilităţii şi a pregnanţei unuia dintre cele mai performative concepte din critica românească postbelică.

La un prim nivel al clarificării progresive şi continue întreprinse, *dicţiunea* ar fi modul de construire şi de formulare al ideilor prin care acestea pot deveni recognoscibile şi inconfundabile. Definiţia, corectă fără rest, este verificată la mai multe paliere de profunzime, prin discutarea contextelor, de multe ori contradictorii, în care evoluează însăşi ideea de construire şi de formulare. Astfel, Mircea Martin apreciază că despărţirea conţinutului de formă a constituit mereu „un tic al gândirii comune", cauzat în mare măsură şi de faptul că s-a pierdut din vedere existenţa unui stil al ideii: „proclamând – cu o modestie care nu e decât comoditate şi suficienţă – statutul de aservire al criticii faţă de literatură, ei (unii critici, *n.n.*) îl înţeleg mai ales ca pe o despovărare de orice scrupul stilistic" (p. 245). Prin confundarea stilului cu artizanalul, cu expresia metaforizantă (mai ales în exces), se fac uitate şi alte determinante de ordin stilistic, printre care onestitatea, consecvenţa, curajul

opiniei, siguranța gustului, acuitatea intuiției, profunzimea ideilor, toate acestea mărci de prim rang ale oricărui demers critic valid şi responsabil. Ineficiența expresiei conduce inevitabil la recăderea în virtualitate a unor idei, în ciuda potențialității acestora. Se afirmă fără echivoc: „în asemenea cazuri descoperirea ei (a ideii, *n.n.*) de către un eventual exeget e sinonimă cu o atribuire iar reformularea pregnantă cu un gest de (cel puțin) coautor. Destul spre a ne face să credem că nu există gândire strălucită în expresie mediocră" (p. 245).

Clarificarea conceptului de *dicțiune* implică şi rediscutarea unor aspecte ce țin de modul particular în care au fost înțelese la noi doctrinele moderne ale autenticității, cele responsabile într-o anumită măsură pentru proliferarea discreditării şi ridiculizării efortului stilistic. Se înțelege, aşadar, că a fi autentic în critică nu înseamnă automat a-ți privilegia ideile în raport cu expresia, deoarece, performanțele discursului depind de unitatea inextricabilă dintre *ce* şi *cum*, ca întrebări la fel de importante. Dacă se schimbă forma enunțului, se modifică şi sensul acestuia. Cu alte cuvinte, nu este acelaşi lucru când doi spun acelaşi lucru.

Mircea Martin este convins că nu există două critici, una „cu stil" şi alta „fără stil", ci doar o singură critică „a cărei autenticitate se măsoară după criterii specifice", iar stilul ei implicit, departe de a fi un instrument sau un adaos decorativ, este „o prezență în profunzime" (p. 246).

Critica nu poate fi exterioară artei pentru că îndeplineşte sau tinde să îndeplinească exigența unei anumite unități dintre idee şi expresie, în încercarea ei continuă de a aproxima cât mai bine obiectul: „critica este artistică nu numai când evocă universul unui poem sau al unui roman, ci şi atunci când recompune o arhitectură de idei. O idee se poate formula în fel şi chip, dar reformularea nu rămâne fără consecințe. Cine are idei ştie cât de important este modul şi locul sau momentul în care acestea sunt lansate. Nu e o problemă de cizelare izolată, ci una de închegare şi ridicare, de echilibrare şi fixare" (p. 253). Am adăuga, o teorie propune reconfigurarea unei arhitecturi de idei, arhitectura şi ideile diferențiindu-se prin variabilitatea contextelor şi a orizonturilor de aşteptare. Criticul trebuie să cunoască, să intuiască spectrul de variație al acestor contexte şi orizonturi de aşteptare. Doar aşa poate să refacă o coerență unde aparent nu mai e nici una. Coerență pare să nu mai fie pentru că elementele ce ar trebui să se afle-n unitate s-au distanțat asemenea unor plăci tectonice şi au migrat în direcții diametral opuse, deşi continuă să împărtăşească aceeaşi natură. Aşadar, la adevăr şi la coerență se ajunge prin dicțiunea ideilor, nu prin retorica lor, pentru că „dicțiunea implică organicitatea şi […] trăirea: cum se nasc în noi, cum vin spre noi, cum cad în noi anumite idei, cum le răspicăm mai departe şi cum le construim nu ca pe un obiect depărtat şi străin, dar ca pe o ipostază existențială proprie, ca pe o posibilitate a noastră de a fi" (p. 257). Prin aceste cuvinte, Mircea Martin fixează un concept şi-i oferă şansa de a putea fi verificat în funcție de un număr practic infinit de contexte. Cam câte opere literare sau critice există, atâtea contexte există. Cam câte individualități ce scanează spectrul cunoaşterii există, atâtea contexte pot fi identificate. Rămâne ca principiul adecvării să sorteze şi să ordoneze. Totuşi criticul alege să-şi pună el însuşi la încercare conceptul, discutând câteva opere şi câțiva autori pe care-i consideră potriviți şi ilustrativi pentru demersul său general. Capitolul inițial, *Din nou despre dicțiunea ideilor sau despre natural, artificial şi autentic – în scris şi în viață*, precum şi cel final, *Dicțiunea ideilor, un manifest în loc de prefață*, cărora li se adaugă cele *Câteva cuvinte introductive* ale ediției întâi, formează împreună rama teoretică a cărții şi, în logica articolului de față, reprezintă încercarea autorului de a se situa în afara obiectului de investigat. Că o astfel de situare pură nu e posibilă este adevărat. Dar a experimenta distanțarea aduce cu siguranță beneficii de cunoaştere substanțiale. La teorie se ajunge prin generalizare, iar generalizarea poate fi şi rodul unei distanțări, fie ea premeditat experimentală. Capitolele *Contradicția lui Valéry*, *Dincolo de adevărul pozitivist (Marcel Raymond)*, *Simetria revelată a ideilor sau Tudor Vianu despre filosofie şi poezie*, *Benjamin Fondane în fața Revoluției*, *Între analogie şi omologie (G. Călinescu şi Roland Barthes)*,

Carlos Bousoño şi legile poeziei, *Între* ce *şi* cum*: Jaap Lintvelt şi „punctul de vedere" în roman* şi *Matei Călinescu şi feţele modernităţii* (am transcris titlurile pentru a pune în evidenţă diversitatea tematică) sunt tot atâtea lecturi ale conceptului de *dicţiune a ideilor*, câte interpretări ale operelor se realizează prin grila conceptuală dată. Lui Valéry îi restabileşte natura în chiar contradicţiile interne ale gândirii acestuia reuşind să transforme un aparent neajuns într-o trăsătură determinant sistemică: „a susţine puncte de vedere diferite, contrare înseamnă să devii un martor al schimbării, înseamnă să laşi să se verifice prin tine contradicţia veşnică a lucrurilor, instabilitatea lor" (p. 23). În ceea ce-l priveşte pe Marcel Raymond, Mircea Martin află în interiorul operei acestuia cauzele pentru care reputatul critic elveţian a rămas în conştiinţa generală drept omul unei singure cărţi. Paginile despre Tudor Vianu par uneori autoreferenţiale datorită numeroaselor puncte comune existente între ilustrul cărturar şi exeget său. Pe Benjamin Fondane îl află într-un segment mai puţin frecventat al operei acestuia, anume, în scrierile politice, iar pe G. Călinescu îl pune în valoare din perspectiva unei critici pe care acesta a respins-o. Scriind despre poetul Carlos Bousoño şi despre preocupările teoretice ale acestuia, criticul român propune subtile consideraţii de psihologie a creaţiei şi de poetică a receptării. Mircea Martin teoretizează prin ricoşeu şi atunci când îi interpretează pe Jaap Lintvelt sau pe Matei Călinescu.

După cum am afirmat la început, există o componentă a discursului lui Mircea Martin ce-şi conţine propria critică, în sensul clarificării conceptuale continue. Situarea înlăuntrul şi în afara obiectului produce o serie de „identificări" aflate într-o relaţie de autosimilaritate între ceea ce vine dinspre universul consensual sau contradictoriu al operelor şi posibilităţile noastre de a fi.

Şerban Axinte
Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi
România

Veronika PALANDI, Regina PALANDI, **Eesti-rumeenia sõnaraamat/ Dicţionar eston-român**, Tartu, OÜ Regver Grupp, 2008, 256 pp.

The publication of the first Estonian-Romanian dictionary represents a special moment in the history of Romanian-Moldavian-Estonian cultural relations. The initiator and first author of the project, Veronika Palanmdi, graduated from the Faculty of Philology of the University of Chişinău/ Kishinew, first worked as a teacher in Moldova and then as a teacher, tourist guide and translator-interpreter in Tallin, Estonia. She is an active member of non-governmental and cultural associations (throughout the years being elected chairperson of the Romanian-Moldovan Cultural Society in Estonia, head and then honorary president of the Estonia-Moldova Association, head of the Press Department of the Estonian Union of National Minorities, Head of the NGO "Democracy and Citizen" etc.), as well as of the Estonian Heritage Society and of the Women`s Club of the Reform Party. In 2000–2007 she acted as Honorary Consul of Romania in Estonia. The second author, Regina Palandi, is Veronika Palandi's daughter, who is currently studying at London School of Economics and Political Science and has also been active in various social, political and civic projects.

The present dictionary is both a dream come true and a *must* and should be evaluated accordingly. Veronika Palandi had the wisdom of designing a readily achievable project, which she and her daughter have managed to complete within a reasonable time span. Being aware of their special mission of "bridge-makers" between languages and cultures, they constantly consulted native speakers both from Estonia and from Romania and the Republic

of Moldova, whenever in doubt about current usage in the respective countries (the acknowledgements include a list of twelve people acting as consultants). Its published version is now available as starting point for more complex editions by present and future dictionary compilers.

The 20,000 entries include lexical units belonging to the general vocabulary (LGP, language for general purposes) but do not exclude some frequent terms illustrating semantically restricted domains (LSP, language for specific/ specialised purposes). The recently published dictionary simply glosses the Estonian words and their Romanian equivalents in alphabetic order, and Estonian idiomatic phrases are added only occasionally. The Estonian nouns are mentioned in their nominative and genitive forms (the genitive also being the basis for the plural) and the verbs in the infinitive. The Romanian equivalents include synonyms separated by commas, as well as "distant" synonyms, which are separated by semicolons. The different senses of a lexical unit are numbered, e.g., "**nõu –** 1. sfat; 2. veselă, vas" (p. 153). The occasional expressions are preceded by an asterisk followed by a typographical space, e.g., "***nõu pidama –** a se sfătui, a cere sfat" (*ibid.*). If the Romanian adjectives and the words (nouns and adjectives) denoting professions and nationalities have two distinct forms for the masculine and the feminine, both forms are mentioned. Here are two illustrative examples: "**lahke** – amabil, -ă (adj.)" and "**õpetaja** – învăţăt/or, -oare (s.)".

By way of conclusion, the political and cultural importance of this publication can be highlighted by mentioning the fact that the web page of the Estonian Ministry of Foreign Affairs devoted to Estonian-Romanian relations includes it among the few major events that have bridged the two countries, the cultural relations of which have been "relatively reserved". Apart from the dictionary compiled by Veronika and Regina Palandi, the interested internet users now also have at their disposal the Estonian-Romanian section of the free online KirzeN dictionaries (KirzeN © 2008–2009), which is an important addition responding to the present needs of a European plurlingual and pluricultural society.

Rodica Albu
"Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi
Romania

Carmen-Gabriela PAMFIL, **Alexandru Philippide**, Bucureşti/ Chişinău, Litera Internaţional SRL, 2008, 208 S.

Die Monographie über den in Deutschland kaum bekannten rumänischen Linguisten Philippide (1859–1933) umfasst 10 Kapitel: 1. *Date biografice* (9–21); 2. *Idealul estetic* (22–38); 3. *Folclorul – sursă pentru studiul istoriei* (39–47); 4. *Istorie, teorie şi critică literară* (48–59); 5. *Gramatica limbii române* (60–63); 6. *Dicţionarul limbii române al Academiei* (64–106); 7. *Teoria limbii* (107–139); 8. *Istoria limbii române* (140–182); 9. *A. Philippide şi G. Ivănescu – corifeii Şcolii lingvistice ieşene* (183–194); 10. *Operele lui Alexandru Philippide* (195–204).

Da das 7. Kapitel auf einen der zweifellos wichtigsten sprachtheoretischen Beiträge Philippides eingeht, nämlich auf seine *Principii de istoria limbii* (Iaşi, 1894), soll dieser Abschnitt zuerst vorgestellt werden. Es muss nicht eigens auf die Übereinstimmung des Titels mit den *Principien der Sprachgeschichte* (1880, ^{10}2002) von Hermann Paul (1846–1921) hingewiesen werden; Pamfil verweist weiter auf ein anderes großes Opus von Philippide, auf seine rumänische Sprachgeschichte mit dem Titel *Originea Românilor* (2 Bde., Iaşi, I – 1925, II – 1928), wo sich in Bd. II, S. 245–309 laut Pamfil weitere Ausführungen zu seiner Sprachtheorie finden. Die in Deutschland nicht zugänglichen

Principii sowie weitere, teils bisher nicht gedruckte Vorlesungen zur Sprachtheorie, sind heute in dem von Pamfil – Ivănescu 1984 (Bukarest, Editura Academiei) besorgten ersten Band der Werke Philippides nachzulesen: A. Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*. Was nun den Hinweis auf Pauls *Principien* betrifft, so unterstreicht Pamfil (p. 109, n. 267), dass Philippide selbst auf seine Lektüre von H. Paul hingewiesen und dessen Einfluss auf seine eigene Sprachtheorie betont habe. Ein kritischer Zeitgeist, wie es Wilhelm Meyer-Lübke (1861–1936) war, zerstreut mögliche Bedenken einer zu engen Anlehnung an Pauls Buch, das Philippide zwar als Vorbild gedient habe, aber den Wert seiner eigenen *Principii* nicht schmälern könne (cf. Pamfil, S. 109, n. 270: W. Meyer-Lübke in: *Literaturblatt f. german.-roman. Philologie,* XVI, 1895, col. 170). Eine weitere Verteidigung zugunsten von Philippides stammt aus der Feder von Iorgu Iordan (1888–1986), der in seinen frühen Jahren selbst in Iaşi tätig war (I. Iordan, *Alexandru I. Philippide*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969; apud Pamfil p. 111), wonach die Unterschiede zwischen H. Paul und Philippide „in quantitativer Hinsicht enorm" seien, noch stärker aber die „qualitativen Unterschiede, im Inhalt" – sicher, man spricht gern pro domo. Fairerweise müsste man auf Iordan auch eingehen.

Ein weiterer Schwerpunkt in Philippides Arbeit, das rumänische Wörterbuch, *Dicţionarul Limbii Române* mit seinen zwei Bänden, von *A – dăzvăţ* („Entwöhnung"), die nicht zu den *Opere publicate* zählen, sondern unter den Handschriften der Bibliothek der Filiale der Rumänischen Akademie in Iaşi zu finden sind (cf. Pamfil, S. 65, mit der Kopie einer Seite). Philippide hat dieses Wörterbuch – wie die Lemmata verraten – nicht zu Ende geführt. Dies muss nun keinesfalls an seinem Unvermögen, oder an der großen Anstrengung gelegen haben, die ein solches Werk von nationaler Bedeutung voraussetzt, sondern eher wohl an Spannungen mit der Akademie, die einerseits abweichende lexikographische Prinzipien verfolgte, andrerseits aber auch eine Aufteilung der Arbeit auf einen Kreis qualifizierter Mitarbeiter anstrebte. Philippide hat die Vorgaben der Akademie als Eingriff in seine Arbeit, als persönliche Kränkung empfunden und daher auf die weitere Arbeit verzichtet, wie Pamfil das Schicksal dieses Wörterbuchs hier nachzeichnet. Der Fall erinnert unwillkürlich an das *Etymologicum Magnum Romaniae* (1887–1898) von Bogdan Petriceicu Hajdeu (1836–1907), der bereits vor Philippide, ebenfalls nach querrelles mit der Akademie, nicht über die Buchstaben *A – bărbat* („Mann") hinausgekommen war. Allerdings war sein *Etymologicum* als ein enzyklopädisches Wörterbuch konzipiert. Die spätere Übernahme des rumänischen Akademie-Wörterbuchs durch Sextil Puşcariu, unter Einsatz eines Arbeitskollektivs, brachte die Arbeiten dann weiter, so dass der *Dicţionarul limbii române* (*DLR*, nicht zu verwechseln mit dem neueren *DEX*, *Dicţionarul explicativ al limbii române*) heute kurz vor seinem Abschluss steht.

Laut Pamfil (S. 108) sind bei der Ausformung von Philippides Sprachtheorie wenigstens zwei Richtungen zu unterscheiden: zusätzlich zu Pauls *Prinzipien* noch Georg von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse* (Leipzig, 1891). Wir dürfen bei dieser Gelegenheit daran erinnern, dass Gabelentz (1840–1893) in Deutschland, als Vorläufer von F. de Saussure weitgehend unbekannt geblieben war und erst durch Eugenio Coseriu (1921–2002), selbst Student in Iaşi, in der Tübinger Romanistik bekannt wurde. Dass der erste Band der 1969 von Gunter Narr in Tübingen herausgegebenen „Tübinger Beiträge zur Linguistik" (*TBL*, 1969), der als (photomechanische) Neuauflage der *Sprachwissenschaft* von Gabelentz gewidmet war, enthielt als Einleitung eine Studie von Coserius (S. 5–40: „G.v.d.G. et la linguistique synchronique"), in der Coseriu die Vorwegnahme wesentlicher, dann auch von Ferdinand de Sausure formulierter strukturalistischer Prinzipien bei Gabelentz nachwies. Diese Neuauflage von Gabelentz' *Sprachwissenschaft* darf als programmatisch für die Einführung des Strukturalismus ab den 60er Jahren in Deutschland verstanden werden. Pamfil bezieht sich wiederholt auf Coseriu, hat aber diese ‚Ausstrahlung' der Jassyer Linguistenschule auch auf die deutsche Romanistik, die einem nach der Lektüre

von Pamfils Band deutlich wird, nicht expressis verbis betont (möglicherweise war Frau Pamfil Coserius Studie im genannten *TBL*-Band nicht zugänglich).

Philippide stand in Iaşi, in der fernen Moldau, keineswegs isoliert, sondern war zweifellos, wie seine bei Pamfil geschilderten Kontakte mit Kollegen im westlichen Europa belegen, in die zeitgenössische Diskussion eingebunden. Laut Pamfil (S. 108) ist in Philippides sprachtheoretischer Orientierung dann eine zweite Phase in den Jahren 1914–1921 auszumachen, in der sich H. Paul und Karl Brugmann (1849–1919) mit einer „naturalistischen" Phase, ausgehend von August Schleicher (1821–1868), über eine „psychologische" bzw. „ethnopsychologische" Phase, her von Wilhelm von Humboldt (1767–1835) mit Gabelentz, und Heymann Steinthal (1824–1903) verbinden lassen, schließlich noch über eine „positivistische" Phase, unter Einfluss von Auguste Comte (1798–1857). Es wäre von Frau Pamfil sicherlich zu viel verlangt gewesen, diese Verbindungen, sei es auch nur in großen Linien, zu belegen; der Hinweis auf die Ausführungen im genannten Band Ivănescu-Pamfil 1984 muss behelfsmäßig ausreichen.

Um was geht es nun bei Philippides „principii"? Im Vordergrund der bisweilen ausufernden Erörterungen in der damaligen europaweiten Fachliteratur stehen bei Philippide die Begriffe wie *usus/ Sprachusus*, rumän. *uz*, *individuelle Sprechtätigkeit/ vorbire ocazională*, oder *Lautwandel/ alunecarea sunetului/ schimbarea fonetică* u.a. (Pamfil, S. 111). Pamfil evoziert die Unterscheidung Philippides zwischen *limbă* [langue] und *uz* als dem konservativen Element und der *vorbirea ocazională* als „individueller Sprechtätigkeit" (wobei sich rumän. *ocazional* keineswegs mit „individuell" deckt, aber gelegentlich wohl doch dasselbe meint). Philippide gibt folgendes Beispiel für das Verhältnis zwischen *vorbirea ocazională* : *uz*: die Aussprache von rumän. *cal* [< lat. CABALLUS] erlaube eine geradezu unendliche phonische Variation, würde man das Wort aber einmal mit palatalem Anlaut- *ć* aussprechen, würde man „den usus verderben und die Sprache verändern" (apud Pamfil, S. 112). Diese Freiheit der artikulatorischen ‚Bewegung' innerhalb eines mehr oder weniger weiten Gestaltungsbereiches eines bestimmten Lautes – also innerhalb der Phonemgrenze – erinnert an H. Pauls Beschreibung (cf. *Prinzipien*, [6]1960, §§ 37/38, S. 54-55), wonach der Sprecher – gleichsam in Umkehrung dieses Bildes – auf die Mitte des Raumes zielt, um den gesuchten Laut nicht zu verfehlen. Wir dürfen die Stelle in extenso zitieren: „Auch der geübteste Schütze verfehlt zuweilen das Ziel und würde es in den meisten Fällen verfehlen, wenn dasselbe nur ein wirklicher Punkt ohne alle Ausdehnung wäre […]. Diese Variabilität der Aussprache, die wegen der engen Grenzen, in denen sie sich bewegt, unbeachtet bleibt, enthält den Schlüssel zum Verständnis der sonst unbegreiflichen Tatsache, dass sich die Veränderung des Usus in Bezug auf die lautliche Seite der Sprache vollzieht, ohne dass diejenigen, an welchen die Veränderung vor sich geht, die geringste Ahnung davon haben."

In der Tat lohnt es sich bei diesen allgemeinen, in der junggrammatischen Phase in Europa diskutierten Begriffe kaum, nach möglichen Abhängigkeiten oder gar plagiatorischen Anleihen zu suchen. Ohne Anflug patriotischen Überschwangs wird man Hermann Paul, neben August Leskien (1840–1916), den Ruf eines *spiritus rector* der junggrammatischen Bewegung aber nicht streitig machen wollen.

Die Diskussion drehte sich – wie sie dann auch in Iaşi aufgegriffen wurde – um die Frage nach den Gründen des Sprachwandels, die Philippide in drei Kategorien einordnet (Pamfil, S. 112):

a) die „Bequemlichkeit", *comoditatea*, mit der Unterteilung in *alunecarea înțălesului* [Bedeutungswandel], *Analogia*, *Contaminația*, *Crearea imediată* [spontane Schöpfung], *Izolarea*, *Discordanța între membrele psihologice şi cele gramaticale ale propoziției*, *Ritmul*, *Metateza*, *Amestecul vorbirilor* [Sprachmischung] – eine ganze Reihe von „Gründen" also, die wir heute wohl nicht mehr so einfach diesem einen Prinzip unterordnen möchten, denn es könnte in dieser weit reichenden Wirksamkeit letztlich zur völligen Auflösung des Systems führen;

b) die „Notwendigkeit der Klarstellung“, *Principiul clarificării*, mit *Lămurirea psihică a cunoştinţelor* [das psychologische Sich-Klarwerden über unsere Kenntnisse], *Diferenţierea cuvintelor* [die Abgrenzung der Wörter];

c) der Wille, *voinţa*, mit dem Prinzip der „Gesetzmäßigkeit“, *Principiul legiuirii*, mit dem Unterkapitel „Die Gesetzmäßigkeit im Allgemeinen“ und „Die geschriebene Sprache“.

Pamfil erklärt dann – ist der Hinweis als Kritik zu verstehen? –, dass Philippide nicht zwischen dem *physischen* vs. *psychischen Aspekt* in der Sprache unterschieden und damit die genannten Gründe als „Facetten eines einheitlichen Ganzen“ gesehen habe. Liest man allerdings die von Pamfil angeführte Textstelle (S. 113), wonach keine klare Abgrenzung zwischen diesen Prinzipien gemacht werden könne, da man in dem einen Fall das eine, im anderen das andere feststellen könne, so kann man Philippide unter Verweis auf den heutigen Stand zur Einsicht in den Mechanismus des Wandels, in seine ‚Motive’, nur Recht geben, da unsere Erkenntnis in dieser Frage bekanntlich nicht sehr viel weiter gediehen ist.

Ein weiterer zentraler Punkt in Philippides Theorie – der von Ivănescu übernommen und ausgearbeitet wurde (cf. „studiu introductiv“ in: Ivănescu-Pamfil, 1984), ist das Konzept von der *baza de articulaţie* [Artikulationsbasis] und der *baza psihologică*. Dass Philippide diesem Konzept – gerade im Kontext des Sprachwandels – besondere Bedeutung beigemessen hat, wird aus seiner wiederholten Präsentation deutlich, so in Philippides *Principii*, aber auch in Band II. der *Originea Românilor* (Hinweis Pamfil, S. 124–125) – man darf sagen, eine ausgreifende, abstrakte These, die aber auch aus dem von Pamfil wörtlich zitierten Verweis auf die *Originea* (Pamfil, p.125) nur eine geringe explanatorische Aufhellung erfährt: „… diese *Art des Physischen*, *zu Sein* (verschiedenen nach Individuen, entsprechend der Rasse), ist die *Artikulationsbasis*…, die des Psychischen ist die psychologische Basis“ [..], „die *psychologische Basis* ist „das Wesen [firea], die Art des Seins (*essentia*, *ουσία*, *Wesen*, *manière d’être*) des Psychischen, als Intellekt und Gefühl“, oder „das Faktum, dass das Lautliche einer Sprache bestimmt wird durch die Gestaltung („conformaţia“) der Artikulationsorgane der Sprecher der betreffenden Sprache und von der angeborenen artikulatorischen Gewöhnung der morphologischen und lexikalischen Fakten durch das Psychische, die Kultur, die Affekte usw. der Sprecher“ (Pamfil, S. 127; so wortwörtlich auch bei Ivănescu: *l’ensemble des habitudes articulatoires innées*). Zumindest auf lautlicher Ebene darf man sich – im Sinne der beiden Autoren, die damit zu den Exponenten lautpsychologischer Vorstellungen des frühen 20. Jahrhunderts gehören – eine Art (angeborener oder erlernter?) artikulatorischer Programmierung vorstellen, die beim Einsatz einer (nicht als Muttersprache erlernten) Zweitsprache immer wieder ‚durchschlägt’ und den Sprecher ‚verrät’.

Eine weitere eingehende Darstellung widmet Pamfil auch Philippides bereits erwähnter *Originea Românilor*, Bd. I *Ce spun izvoarele istorice* [Was sagen die historischen Quellen], Bd.II *Ce spun limbile română şi albaneză* [Was sagen das Rumänische und das Albanische], Iaşi, 1925/1928. Allein schon vom Umfang her (809 S. /829 S.) reiht dieser „Ursprung des Rumänischen“ unter die wichtigsten Werke Philippides ein. Die beiden Bände verbinden vom Material und dessen Aufbereitung her als auch von der weit gefassten Thematik beides: sowohl historische Grammatik als auch externe/ interne Sprachgeschichte, wobei die beiden Aspekte nicht immer streng getrennt sind; möglicherweise wird dadurch die Einsicht in die gegenseitige Abhängigkeit *externer* vs. *interner* Faktoren bzw. ihrer Analyse/ Beschreibung anhand des sprachgeschichtlichen Materials umso besser exemplifiziert; in Bd. I beispielsweise die historische Laut- und Formenlehre des Rumänischen und die Vulgärlateinische Grundlage, verbunden mit der Geschichte der Expansion des Lateinischen; in Bd. II vor allem die Auflistung des gemeinsamen rumänisch-albanischen Wortschatzes oder der übereinstimmenden idiomatischen Wendungen – ein für die rumänische Sprachgeschichte kontroverses Kapitel, das in der späteren Forschung immer wieder aufgegriffen wurde (zuletzt von Ion I. Russu oder Grigore Brîncuş). Philippide hat sich gerade mit diesem II. Band schon zu seinen Lebzeiten ein beträchtliches Maß an Kritik

eingehandelt, da er der unter seinen Zunftkollegen der einzige war, der sich für einen albanisch-rumänischen Sprachkontakt und damit auch für eine Einwanderung (Immigration) bzw. Zuwanderung (Admigration) des Rumänischen aus dem *Süden der Donau* aussprach – eine sprachgeschichtliche These, die später in Rumänien einer nationalistisch eingefärbten Ideologie konträr entgegenstand. Pamfil zieht wieder eine Parallele zu Ivănescu, der einerseits wesentliche Fehler Philippides bei der Auswahl und Interpretation des sprachlichen Materials zur Begründung der Immigrationsthese auflistet, eine These, die er selbst im Maße der sprachgeschichtlich überprüfbaren Fakten keineswegs kategorisch zurückweist. Pamfil erinnert – nicht ohne sympathische Einstellung – an Ivănescus Verteidigung der *Originea* gegenüber den Sprachgeschichten eines Ovid Densusianu (1873–1938), *Historie de la langue roumaine*, I–II, Paris, 1901–1938) oder Alexandru Rosetti (1895–1990), *Istoria Limbii Române* (Bukarest, ed. definitivă, 1986), die sich in Rumänien – möglicherweise – eines größeren Prestiges erfreuten (ohne dass man mit dieser Vermutung deren wissenschaftlichen Wert schmälern möchte). Wieweit Philippides *Originea* sich in diesen Sprachgeschichten niedergeschlagen hat, wäre eine wohl eine müßige Frage. So bleibt zunächst für eine Wissenschaftsgeschichte der rumänischen Linguistik die Ausschau auf den von Pamfil angekündigten Sammelband von Vorlesungen zur Ausgabe von Philippides *Opere alese* (cf. Pamfil, S. 203), mit dem Titel *Istoria limbii române*, der möglicherweise Aspekte bietet, die Philippide in seiner *Originea* ausgespart oder umgearbeitet hat. Dem Rezensenten bleibt in diesem Zusammenhang der schlichte Verweis auf Ivănescus eigene *Istoria limbii române* (Bukarest, 1980, unveränd. Neuauflage 2000), die auch den deutschen Rumänisten, in Ergänzung zu den eben genannten Sprachgeschichten, unbestritten den aktuellen *state of art* bieten dürfte.

Wen nun Frau Pamfil ihre rumänischen Kollegen – ganz im Sinne ihres Lehrers Gheorge Ivănescu (1912–1987) – zu einer versöhnlichen, integrierenden Synthese der verschiednen nationalen wie auch der internationalen Strömungen innerhalb der Sprachwissenschaft auffordert, so möchte man den kleinen Kreis der deutschen Rumänistik-Kollegen zu einer – sei es auch nur bio-bibliographischen – Kenntnisnahme der beiden Jassyer Philippide und Ivănescu ermuntern. Möglicherweise ergäbe sich dann aus einer gleichsam kontrastiven Perspektive die eine oder andere überraschende Einsicht in eigene, also deutsche Positionen, die auch jenseits der Grenzen diskutiert worden sind. Man sollte dabei vor allem an die Beiträge Ivănescus denen, in denen dieser auf die Arbeiten Coserius (den er persönlich gut kannte), aber auch auf die romanistischen Beiträge aus Deutschland, Frankreich und auch Italien eingeht. Die Vertrautheit mit diesen Arbeiten und die daraus resultierende Absicht, den deutschen Kollegen seine eigene linguistische Konzeption näher zu bringen, könnte erklären, warum Ivănescu die Herausgabe eines Bandes unter deutschem Titel „Grundzüge einer anthropologischen Sprachwissenschaft“ geplant hatte. Der größte Teil des bereits fertig gestellten Typoskripts hat sich (nach dem Tode von Ivănescu) in Freiburg wieder gefunden und wurde dem Nachlass Ivănescu überlassen. Die Jassyer Kollegen planen unter der Leitung von Professor Eugen Munteanu die Herausgabe dieser „Grundzüge“. Wie aus den Hinweisen von Frau Pamfil hervorgeht, handelt es sich bei dem *Fondul Ivănescu* um eine umfangreiche Sammlung weiterer Manuskripte, die eine baldige Veröffentlichung verdient hätten. Sollten sich die deutschen Rumänisten nicht daran beteiligen? Dasselbe Desiderat gilt mit Blick auf das von Pamfil (S. 7, n. 1) erwähnte umfangreiche Typoskript Ivănescus über *Viața şi opera lui Alexandru Philippide*, ebenfalls in diesem Nachlass.

Wir dürfen abschließend evaluieren: Frau Pamfil hat mit diesem Band nicht nur einen wesentlichen Beitrag zu einem allgemein verständlichen Zugang in das Werk von Philippide geleistet, sondern zugleich auch einen gewichtigen, längst ausstehenden Überblick zum Verständnis für die linguistischen Thesen der „beiden Koryphäen“ der Jassyer Linguistenschule Philippide und Ivănescu geliefert. Wir möchten zusätzlich noch an weitere Forscher

aus dieser illustren Schule wie Th. Simenschy, Iorgu Iordan, Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, N.A. Ursu, Dumitru Irimia oder Şt. Giosu erinnern, die eine eigene Darstellung verdient hätten. Der vorliegende Beitrag von Frau Pamfil darf als ein Markstein der romanistischen Forschungsgeschichte betrachtet werden, dem man gerne eine Resonanz über Iaşi hinaus wünscht.

Rudolf Windisch
Klausenburg, Rumänien

Petru POPUȚA, **Amintiri, întâmplări, poveşti**, Gyula, Editura Noi, 2006, 160 p.

Povestea cultă românească din Ungaria este reprezentată de autori din diferite generații şi de diferite opțiuni narative. Dar, în afara genurilor şi formelor preferate, comune pentru construcția textelor ori pentru conținutul acestora le sunt câteva trăsături care înscriu prozatorii culți români într-un tip de literatură cu specific minoritar:

– predominanța genului autobiografic în defavoarea celui ficțional, care permite amestecul planurilor temporale şi, de aici, preferința pentru evocare, amintire, rememorare;

– rescrierea textului prin asimilarea în textul narativ de bază a unor secvențe narative specifice tehnicilor povestirii populare, ceea ce dă un caracter oral acestor tipuri de texte;

– mesajul acestui gen de literatură memorialistică constituie refacerea unei atmosfere trecute în vederea raportării la un prezent considerat inferior, un mesaj în ordine etică;

– preferința autorilor români din Ungaria pentru textul concentrat, specific prozei scurte, la nivelul unei schițe ori nuvele;

– prozatorii români din Ungaria nu construiesc scenarii epice încărcate de spectaculos, ci linii narative pe orizontala evenimentelor, care impun ieşirea într-un final senin şi rezolvat.

De mai multă vreme, Petru Popuța (n. la 19 octombrie 1931, Aletea, Ungaria) se arată preocupat de valorificarea narațiunii populare în cea cultă, construind, pe un scenariu aparent de povestire populară, un modul narativ nou, înscris în alte coordonate epice decât modelul inițial. De aceea, proza sa este una modulară, focalizată în jurul unei scheme comune: fie o amintire din vremea colectivizării, fie din spațiul şcolii, fie din cea a familiei româneşti din Ungaria. Profesorul de matematică, azi la pensie, a ştiut să topească în prozele sale atât moştenirea populară din comunele Aletea, Chitighaz (prima tentativă a fost strângerea acestui tezaur în volumul de snoave *Cine-i mai puternic?*, 1993), dar şi să aducă mentalități, sentimente, cultură spontană în paginile unui volum de autor cu specificitate minoritară.

Toate rândurile scrise şi publicate de Petru Popuța sunt rezultatul unui entuziasm al libertății sale interioare, pagini memorialistice şi proze, care confirmă că literatura a rămas una dintre cele mai constante şi personale preocupări ale scriitorului. Textul *Fără rădăcini* („Foaia noastră", nr. 38, din 24 septembrie 1982) este debutul literar al autorului de proză scurtă; un debut care, nu numai că-l confirmă în acest gen de scrieri, dar îl şi lansează drept unul dintre cei mai viguroşi scriitori de literatură din Ungaria, în imediata vecinătate valorică a lui Ilie Ivănuş sau Al. Hoțopan. Numai că Petru Popuța reuşeşte, față de colegii săi autori de proză, un text mult mai complex, contaminat în bună parte de stilul şi narațiunea povestirilor populare din zona lui natală, Aletea. Scrierile sale alternează culegeri şi prelucrări din povestiri aletene cu texte originale, până la un punct, cel de suprafață al textului, suprapuse peste modelul primelor. Această fericită întâlnire între creația populară şi cea cultă funcționează în cazul acestui autor cu dublă deschidere: pe de o parte, textul său original asimilează secvențe, structuri epice (narațiune, descrieri, portrete) din textul popular,

direcționând chiar şi tematica spre o proză memorialistică sau socială, perfecționând instrumentele prozei. Al doilea câştig este contaminarea prozei populare, prin prelucrare, cu modele, instrumente epice şi stil specifice tipului cult. Încă de la textul de debut şi până la cele publicate prin calendarele româneşti, din ultimii ani, se constată un prozator matur, care-şi stăpâneşte materia epică, reuşind texte închegate în jurul unui nucleu conflictual şi cu un final suspendat. Dacă e să amintim că figuri de eroi precum Simion (*Vrăjitorul*), Mihai Dansu (*Draga*), Ioan Prodan (*Târg de Crăciun*), Maria Bălu (*Ludaia de fiert*) aparțin lumii sociale a năpăstuiților sorții, slugi, refuzați ai comunității, aduşi de existență în pragul unor mari umilințe, astfel de bucăți par să aparțină prozei noastre tradiționale, cu fir epic liniar, dialoguri scurte, concise şi un final deschis. Ele au în centru nu acțiunea în sine, care, cum am spus, se înscrie modular, ci, mai ales, stările eroilor, jocul de lumini şi umbre care individualizează o categorie sau alta. În relația dintre bogat şi sărac (*Vânatul pe ascuns*) stăpân–slugă (*Cina săpătorilor*), s-ar părea că soarta întoarce bogăția împotriva primului şi răscumpără bogăția sufletească a celui de-al doilea, printr-un joc al schimbului de statut între călău şi victimă, vânător–vânat. În această ecuație, războiul şi efectele sale sunt văzute ca mobiluri ale destrămării familiei, prin acte de violență domestică, sub morbul geloziei (Mihai şi Marioara din bucata *Pedeapsa,* Ivan–Elisabeta din *Lăsată-n dans*) sau produce invidie, dusă până la răzbunare (*Cuțitul*). Alternative la război sunt fie munca aducătoare de belşug, linişte şi fericire interioară (*Recunoştință, Nelu, Întrecere la seceriş)*, fie înțelegerea socială, dincolo de limbă şi stare (*Unguri care au respectat poporul român, Săpatul cu simbria*). Dramele individuale ale satelor din prozele lui Popuța se consumă, însă, la nivelul unor întâmplări tulburătoare prin efectele şi trăirea lor. O pricină a despărțirilor grele şi apăsătoare o constituie emigrarea ori ieşirea din satul natal (*Ambrozie şi Sandi*), eroi precum Aurel rătăcind aiurea şi schimbându-şi codul lingvistic (*Casă sau locuință*), Ion Onuț recuperat după moarte de soția sa Sida (*Moştenirea*) configurează mici drame care se rezolvă printr-o împăcare sufletească dincolo de vreme. Există însă şi drame sociale care forțează destinele umane la o pliere după vremi şi oameni. Efectele comunismului şi ale colectivizării fac ca sătenii să recurgă la subterfugii şi tot felul de ipocrizii, pentru a birui sistemul, de la controlul tăierii porcilor (*O ciudată pomană de porc, Țăranii şi executorul*), la cel al interzicerii comerțului cu cereale (*Vinovatul*), ori la practici ilegale de câştig (*Vrăjitorul*). În aceste situații, modalitatea narativă are în vedere atât perspectiva naratorului–martor, implicat direct în eveniment, cât şi cea de mediere, adică naratorul preia mărturia-povestire a altui personaj. Aceasta face ca cele două tehnici să suprapună evenimentul real peste cel ficționalizat până la substituirea perspectivelor, încât textul pierde terenul marcării lui de eveniment, iar ficțiunea apare prin depărtarea de elementul generator şi retrăirea prin rememorare difuză.

Cealaltă categorie de proze ale lui Petru Popuța, prezente în paginile ziarului, între anii 1985–2004, o formează proza de amintiri şi evocare, la granița dintre ficțiune şi reportaj. Asemenea texte, precum *Draga*, *La trifoişte*, *Masa de praznic*, *Alegere sau votare*, *Țăranii şi executorul* sunt proze de factură analitică şi biografică, în care evenimentul trăit se cuibăreşte în spatele unor situații dramatice, cu uşoare nuanțe ironic-umoristice. Asemenea texte mizează pe un scurt conflict, născut ad-hoc, rezolvat printr-un element-supriză. Complexul pierderii rădăcinilor identitare ale românilor, prin părăsirea locurilor originare – spațiul benefic al valorificării conştiinței identitare apare frecvent sub imaginea *sălaşelor*, locuri izolate şi sărace (*Fără rădăcini*) –, găsirea unui sălaş pe „comenție" (pe schimb de produse agricole – *Lapte*, *lăptişor*), tulburarea provocată de spargerea tradițiilor şi obligativitatea intrării în cooperativă (*Decorația*), alcătuiesc un univers rural care-şi caută liniştea patriarhală pentru a avea bucuria mică a familiei. Copiii sunt cei mai expuşi acestor pervertiri ale satului şi violenței timpului, sărăcindu-le partea de frumos a copilăriei, o copilărie cu urme peste vremi, ca-n textele *Ludaia de fiert*, *Picolo*, *Lipiul*. Animalele domestice sunt, de regulă, apropiatele şi aliatele oamenilor, printr-un dialog nespus al stărilor afective trăite (*Picolo*, *Iu-țu, Rum-bu*, *Draga*). Relația om–animal minimalizează la limită efectele sărăciei

şi violenţei, printr-o ieşire senină şi caldă în amintire. Fraza narativă a lui Petru Popuța curge fluent, are spectaculozitate, întreține tonul unor dezbateri aprinse şi sfârşeşte surprinzător, printr-o ieşire imprevizibilă. Un caz de prozator care a practicat contaminarea povestirii de formule şi structuri ale povestirii populare. Contaminarea narativă se produce prin inserția în corpul narațiunii culte a ritualului povestirii populare, astfel încât rezultatul este o narațiune fictivă cu material popular. Ca tematică, o astfel de proză se apropie de cea a lui Zaharia Stancu, iar ca tehnică este o fericită îmbinare între stilul rebrenian şi cel istratian, concis şi realist–moralizator. O muzică internă liniştitoare a prozei lui Petru Popuța are meritul de a da o stare de echilibru în structura textelor, între dominanta textuală narativă şi secvența descriptivă ori cea dialogică.

Chiar şi textele ce recuperează momente din biografia autorului (formarea lui ca viitor profesor, momentul de la colegiul Mocsary din Budapesta) construiesc, pe alocuri, un mic scenariu situațional, provocator de deschidere spre evocare şi amintire, cu oameni şi fapte care au lăsat urme în devenirea intelectualului pornit de la sat. Autobiografia se subsumează ficțiunii printr-o alternare a planurilor temporale şi o intersecție a realului cu povestirea ficțională. Depăşită de retrăirea evenimentului, situația din real coboară în prezentul narativ recompunând datele realului cu mijloacele autobiograficului, mobil al deschiderii spre imaginar.

Volumul său *Amintiri, întâmplări, poveşti* (2006) reprezintă mesajul deplinului său talent de povestitor în care se întâlnesc, în mod fericit, vocația amintirii, construcția unui eveniment din realitate şi plăcerea taifasului prin poveste. Ultima orientare valorifică din plin câştigurile primelor două, dinspre care suflă boarea reconfortantă a unui moralism didactic. De aceea, proza sa cucereşte prin simplitate, naturalețea spunerii şi spontaneitatea înşiruirii evenimentului pe o linie narativă ascendentă. Volumul cuprinde şi snoave prelucrate din arhiva personală a autorului, multe din ele cu învățăminte morale. Construit la interferența dintre povestire populară (oralitatea dată de unele regionalisme locale pitoreşti prin fonetismul lor, chitighăzene ori aletene), autobiografie (inserția unui eu recuperat prin filtrele amintirii prismatice) şi ficțiune (construită din contaminări narative şi mesaj afectiv înalt), volumul din urmă al lui Petru Popuța este emblematic pentru tipul de proză hibrid practicat de autorii români din Ungaria.

Cornel Munteanu
Universitatea de Nord, Baia Mare
România

Ligia TUDURACHI, **Cuvintele care ucid. Memorie literară în romanele lui E. Lovinescu**, Cluj-Napoca, Editura Limes, 244 p.

Obstinația lui E. Lovinescu de a se afirma ca romancier le-a părut multora drept o ciudată manifestare bovarică care l-ar fi deturnat de la adevărata menire, aducându-i, în plus, nenumărate prejudicii (amintesc doar respingerea candidaturii sale la Academie, în urma acuzației de pornografie şi a scandalului de presă declanşat, prin pana mânioasă a lui Iorga, de publicarea primelor două cărți din proiectata trilogie eminesciană). Până şi cei mai receptivi comentatori s-au dovedit destul de reticenți în raport cu literatura amfitrionului de la „Sburătorul", căreia nu i-au acordat decât o valoare circumstanțială, de confesiune mascată şi document de personalitate, fără s-o aprecieze însă ca realizare estetică de sine stătătoare, integrată în contextul prozei noastre moderne. Îi revine Ligiei Tudurachi meritul de a fi restabilit adevărul şi de a-i fi făcut lui Lovinescu dreptate, printr-o lectură în sfârşit adecvată

(adică una în cheie ficțională, şi nu personalist-autobiografică), sprijinită de un foarte consistent eşafodaj teoretic, cu achiziții de ultimă oră. Nu spun vorbă mare afirmând că studiul *Cuvintele care ucid. Memorie literară în romanele lui E. Lovinescu*, la origine teză de doctorat, marchează un moment de grație, istoric aş zice, în exegeza altminteri nu foarte consistentă a literaturii criticului modernist.

Înainte de a-şi prezenta propriul punct de vedere, cercetătoarea întocmeşte „dosarul" receptării romanelor lovinesciene din interbelic până în prezent, subliniind motivele care au condus la formularea unor judecăți de valoare niciodată pe deplin favorabile. Cel mai aproape de adevăr pare să fi fost Pompiliu Constantinescu, care, deşi în *Memorii* observa „metoda unor psihologii fixe, cu acea abstractizare a portretului clasic, smuls din contingentul mobil în încremenirea legiferată pe categorii interioare" (p. 35), nu identifică şi în romanele criticului, abordate tot ca operă autobiografică, acelaşi tip de psihologie, redusă la automatism şi la nişte „structuri simple, neevolutive, mişcate de un singur resort" (p. 35). Semnalând limitele orizontului estetic al cronicarului ce se simte dator să constate eşecul proiectului lovinescian, Ligia Tudurachi remarcă, pertinent, că „imobilitatea psihologică a lui Bizu" (personaj construit ca o „figurină", cu sufletul „facsimilat" în cele patru romane ale ciclului) ilustrează acelaşi tip de gesticulație „mecanică" a eului din *Memorii*. Prin aceasta, Lovinescu nu numai că nu-i „învechit", dar pare să-şi depăşească cu mult epoca, deoarece propune ipoteza unei psihologii experimentale şi a unui tip de discurs foarte modern, în acord cu ideea formulată într-un articol din 1931 (intitulat, sugestiv, *Expresia creatoare de realități*), potrivit căreia „în loc să o urmeze, cum ar fi firesc, de multe ori cuvântul determină realitatea sufletească" (p. 199). Aşa s-ar explica şi eşecul interpretărilor în grilă realist-mimetică, axate pe identificarea exactă a unei psihologii clinice, pulsionale sau excepțional-romantice.

Prin urmare, ceea ce poate părea „viciu tehnic şi eroare psihologică" (vezi, printre altele, observația că visul eminescian nu e oniric, ci se bazează pe rememorare – lucru care-l determină pe protagonist să rememoreze şi episoade la care nu a participat, astfel încât memoria sa „se confundă cu o impersonală memorie a lumii" etc.) se dovedeşte a fi un procedeu recurent, asumat în mod deliberat, pentru a conferi „inadaptării" sensul unei atitudini stereotipe, prescrise de o „psihologie invariabilă" – psihologie activată, la rândul său, de libera circulație a cuvintelor, fără o determinare cauzală obligatorie. În felul acesta, comportamentul personajelor lovinesciene nu mai este motivat „psihologic", perturbarea sistematică a procesului de constituire a semnificației dobândind anvergura unei deconstrucții polemice (cercetătoarea descoperă, cu sagacitate, că „în toate situațiile în care comunicarea telepatică eşuează, personajele sunt naturi afine", pe când „cuvintele nerostite se transmit în schimb fără probleme între personaje care nu au nimic în comun"; pe scurt, „cuvintele circulă libere, necondiționate de conştiințele implicate" – ceea ce înseamnă că nu e vorba de un fenomen psihologic, ci de „un fenomen lingvistic cu consecințe de ordin psihologic" – p. 155).

În opinia Ligiei Tudurachi, „nimic din ceea ce există în realul lovinescian nu funcționează conform convenției realiste", deoarece „instaurarea realității e în mod sistematic precedată de un text care o prescrie" (p. 199). Aici e de căutat şi originalitatea romancierului Lovinescu, în acest „mecanism în doi timpi", analizat în lumina psihanalizei freudiene („cuvântul recurent are aceeaşi forță revelatorie în raport cu realul ca şi pulsiunea subconştientă" - ibidem) sau a teoriilor lui Breton despre dicteul automat şi „hazardul obiectiv". Pe de altă parte, concentrarea analizei asupra mecanismului în doi timpi de instaurare a realității presupune „sacrificarea unei cantități deloc neglijabile de informație epică" – dar numai cu prețul sacrificiului, implicând o lectură „cu goluri" (vezi ultimul capitol, *Pentru o lectură a romanului ca text dificil*, p. 237–240), romanul criticului îşi dezvăluie structura sa coerentă, desenul din covor. Contrariați de caracterul „hibrid" al literaturii lovinesciene, unde prezența criticului funcționează ca o voce „din off" ce

„dublează vocea naratorului şi îi blochează construcția, interzicând accesul la viața interioară a personajelor" (p. 46), şi alți comentatori, mânați însă de „un duh terorist" (formularea aparține exegetei), au afirmat că vocea criticului trebuie eliminată. Zis şi făcut. Rezultatul: „eliminarea pasajelor incriminate distruge şi ficțiunea", criticul şi naratorul constituind, în fond, „o singură şi nedecompozabilă entitate" (p. 31).

Conştientă de ispita unei asemenea lecturi „teroriste", Ligia Tudurachi se delimitează atât de perspectiva psihologistă prin care au fost interpretate romanele criticului în interbelic, cât şi de teoriile structuraliste de mai târziu, menite a explica fenomenul indeterminării generice ca „ilustrare a unui mecanism intertextual", pentru a demonstra în schimb, foarte convingător, valoarea pragmatică a limbajului în poetica romanului lovinescian, edificat la început pe tiparele genului dramatic (mai exact, ale tragediei – percepută, în opinia mea, ca specie asimilabilă odiosului gen al „vieților romanțate") şi, ulterior, pe o schemă compozițională hibridă (sugerând degradarea tragicului înspre absurd prin destructurarea narațiunii), într-o manieră subsumabilă genului liric: „structura romanului lovinescian e mai apropiată de o structură lirică decât de una romanescă, datorită faptului că instituie, prin repetiția tiparului unic (discurs preexistent, real care îi urmează) un soi de ritm, o construcție monadică de episoade" (p. 127). În felul acesta, Lovinescu se dovedeşte un inovator modern al genului romanesc, pe care îl scoate deliberat din orizontul poeticilor mimetic-realiste şi al epicului tradițional, deconstruit cu subtilitate. Din cele enunțate până acum putem trage concluzia că proza lovinesciană pare a fi când teatru, când poezie, dar aproape niciodată... proză!

După cum subliniază în mod repetat autoarea prezentei lucrări, Lovinescu avea ambiții de reformator şi, la fel ca în opera de doctrină (unde explica procesul modernizării şi al constituirii unei identități etnice româneşti prin impactul formelor împrumutate care, coborând până la „fondul" sufletului colectiv, reuşesc să-l trezească la viață şi să-i dea un contur distinct printr-o evoluție în doi timpi, de la imitație la „diferențiere"), a aplicat şi în literatura de ficțiune legea cauzalității inverse, potrivit căreia cuvântul (forma) nu mai are menirea de a exprima trăirea interioară, „fondul" psihic, cu „conținuturile" specifice. Dimpotrivă: în loc să fie un mijloc de comunicare şi de exteriorizare a vieții afective, cuvântul determină nişte stări sufleteşti şi o serie de reacții sau „acțiuni" *sui generis*, obligându-i astfel pe toți cei ce „vorbesc" în ficțiune, de la „autor" la „personaje", să-şi afirme (prin nişte zadarnice tentative de „diferențiere") individualitatea. E vorba însă de o individualitate redusă la un set de automatisme şi de reacții impersonale, de natura clişeului, stereotipiile de limbaj reflectând reacțiile psiho-comportamentale menite a ilustra, de fapt, mecanismul „psihologiei invariabile" asupra căruia se focalizează, polemic, poetica lovinesciană. Individualitatea se vede anulată de tirania clişeului atotputernic, ce transformă omul într-o făptură anonimă şi lipsită de libertate. Romanul lovinescian trebuie citit, aşadar, dincolo de caracterul deseori ilizibil al „narațiunii" în sine, ca o dramă a neputinței de a vorbi (şi trăi) autentic, câtă vreme literatura, incapabilă de a mai atribui existenței un sens, se mulțumeşte să-i prescrie doar nişte reguli.

Şi, cum interpretarea în cheie mimetic-autobiografică eşuează, exegeta propune o lectură „ficțională" ce ar trebui să aibă în vedere „modul în care Lovinescu construieşte fictiv o vorbire". În acest sens, „nu se mai presupune că autorul intenționează să restituie o poetică eminesciană prin restituirea unei psihologii creatoare", ci „se porneşte de la ideea că el construieşte o psihologie veridică plecând de la modul în care se reflectă ea în vorbirea cotidiană" (p. 103). Aşadar, dacă „modelul unei vorbiri singulare poate informa asupra unei psihologii umane specifice", atunci în vorbirea scriitorilor trebuie să se reflecte: 1. matricea stilistică a respectivului scriitor; 2. modelul discursiv să poată fi acceptat în cadrele unei comunicări cotidiene" (p.103). Însă limbajul personajului lovinescian, pitoresc şi banal, nu e deloc în măsură să individualizeze o psihologie. Creangă, spre exemplu, vorbeşte doar în proverbe, iar „aplicarea mecanică a tiparului discursiv" are ca efect depersonalizarea. Eminescu şi Caragiale suportă, şi ei, teroarea ticurilor verbale şi a formulelor prefabricate,

astfel încât, „în loc ca vorbirea să fie un loc al ireductibilității, ea e, aşadar, pentru Lovinescu, un loc al banalității şi dezindividualizării. Eminescu nu e în cele două romane ale criticului decât un anonim, cel dintâi dintre Anonimi" (p. 106). Tot „anonim" se dovedeşte a fi naratorul însuşi, câtă vreme recurge la un material textual preexistent (format din „citate", „proverbe" sau „anecdote"), atribuibil unui enunțător impersonal. Discursul anecdotic, suntem avertizați, se împotriveşte singularizării discursive: „Statutul celui care spune anecdote e cvasi-anonim: persoana lui se şterge în spatele poantei. Ca şi clişeul, anecdota trece din gură în gură, e un discurs repetat după alții, care confundă spiritele, în loc să le distingă. E prin urmare nu dificil, ci imposibil ca, pornind de la acest tipar discursiv, să caracterizezi psihologia unui vorbitor" (p. 91).

Poetica romanului lovinescian se bazează, după convingerea doctorandei, pe exploatarea posibilităților de expresie şi de semnificare ale clişeului, clişeu care nu e doar o prezență ubicuă în spațiul narativ, ci se constituie şi ca sursă genetică a romanului însuşi (Lovinescu îşi inventează un discurs mitologizant despre geneza operei, ca şi Rebreanu – vezi observațiile din subcapitolul *Ponciful şi geneza romanului. Mărturisiri literare*, p. 106-110). De aceea, în marea lor majoritate, personajele lovinesciene nu ating treapta afirmării de sine, preluând „cuvântul" ca pe o formă pur exterioară, „străină", menită să adoarmă o conştiință individuală şi aşa precară. Şi totuşi, când saltul calitativ se produce (vezi diferența dintre Bizu, tipul omului „fără însuşiri", şi Eminescu, inadaptatul superior, care şi-a valorificat în sens creator lenea moldovenească, adică, frumos spus, predispoziția contemplativă) – atunci automatismele de limbaj şi comportament sugerează nu atât o carență, cât un exces, nu atât somnul conştiinței, cât o trezire mai grea, mai originară, modelând personalitatea umană după tiparele mitului şi ale psihologiei abisurilor. Pentru că, prin clişeu, omul are acces nu doar la „nimicul" vorbelor goale, ci şi la partea lui de umbră, la arhetipurile îngropate adânc, în subconştient... Nu întâmplător, tot printr-un clişeu („masca apoloniană"), deci într-o manieră mimetică, obiectiv-impersonală, va alege Lovinescu să-şi afirme personalitatea, conştient că numai în felul acesta îi poate păstra şi amprenta unică, „individuală" (nota „diferențiatoare"). *Ergo*: „clişeul" se dovedeşte a fi, în fond, ambivalent, desemnând atât „nimicul" („Bizu" e „o fantasmă a copilăriei naratorilor, comună fraților şi surorilor, apoi tuturor copiilor din sat", e „nimicul" ce „reflectă chipurile fiecăruia şi ale tuturor"; despre Bizu „nimeni nu aflase de unde venise şi al cui era" etc. – p. 102), cât şi absolutul rodnic şi „plin" al creației (Eminescu, am putut constata deja grație pătrunzătoarei exegete, e „un anonim").

Teoria expresiei „creatoare de realități" se regăseşte, de fapt, pe trei paliere distincte ale operei lovinesciene: în scrierile de doctrină (teoria formelor fără fond), în memorialistică (mitologia personalității) şi în literatura de ficțiune (valorile pragmatice ale limbajului). Clişeul ia, succesiv, locul „formei" („fondul" fiind o realitate fluidă şi vagă, de ordin psihic), al „voinței" (în raport cu „temperamentul", reductibil tot la o dimensiune „sufletească") sau al vorbirii personajelor lovinesciene (care au totuşi o psihologie, însă una depinzând exclusiv de limbaj). Discursul literar nu se constituie, evident, ca un fel de creație *ex nihilo*. Dimpotrivă: definind sugestia în termenii unui raport spațial, ca „desfăşurare pe o suprafață materială", Lovinescu atrăgea de fapt atenția asupra „implicării sensului propriu în emergența sugestiei" (p. 60), pentru că înțelegea fenomenul de decantare a sensului ca pe un proces integrator. Clişeul joacă, de fapt, rolul unui catalizator, ce ajută, de pildă, la transfigurarea mitică a „evenimențialului", „realității", „istoriei" (vezi analiza secvențelor descriptiv-evocatoare menite a reconstitui imaginea Iaşului de altădată, descifrată prin teoria „formelor simple" – subcapitolul *O „formă simplă"*, p. 89–93). Şi tot clişeul e utilizat pentru expresivitatea sa infinit sugestivă.

Nu întâmplător, afirmă Ligia Tudurachi la un moment dat, „personajele lovinesciene uită ceea ce e legat exclusiv de trăit" (mai precis: de trăirea individuală), amintirea funcționând „doar în măsura în care devine citat", adică un „bun" al memoriei colective. Ca

atare, copilăria se vădeşte a fi „un loc comun, depersonalizat”, iar descinderea în trecut provoacă „sentimentul lipsei de individualitate” (dovadă: obsesiile senile ale bătrânei Raluca Bârzu, mama Emiliei Scumpu). Altfel spus, citatul/ clişeu transformă spațiul memoriei într-o scenă de teatru, îndeplineşte adică o funcție dramatică şi „se manifestă prin declamare, posturi hieratice, ritualizare, implicând, aproape întotdeauna, o punere în scenă” (p. 140): „pentru eroii lovinescieni, discursul împrumutat e o sursă de prescripții în vederea unei execuții imediate” (p. 139). În consecință, memoria „nu e un spațiu de reverberație a propriei subiectivități”, ci „o scenă pe care se mişcă corpuri” şi „se montează un spectacol al alterității” (p. 70). Eminescu, de pildă, înlocuieşte propriile trăiri cu un „roman”, mai exact: cu un „romanț” al iubirii Veronicăi, pentru că memoria dramatizează (înțelege: romanțează) viața. În sprijinul acestei subtile argumentații, exegeta citează următorul pasaj: „Într-o noapte de insomnie, *romanul lui cu Veronica i se dramatizase în minte* sub o formă atât de hotărâtă, încât era convins că-l şi trăise”, pentru a conchide: „în loc să proiecteze un jurnal fictiv ori un monolog interior, adică o formă adecvată rostirii subiective, poetul dă un roman” (p. 71).

Ei bine, asemeni poetului, şi Lovinescu „dă” un asemenea roman, teatral (în genul „vieților romanțate”, am adăuga noi), mai întâi în forma canonică a tragediei (în *Lulu*), unde „instinctul e absorbit de moral şi legitimat” şi unde „tensiunea freudiană între libidou şi conştiință nu funcționează” (p. 137). Dar, cum „tragedia creează un spațiu în care cuvintele influențează destinul personajelor” (p. 139), are dreptate Ligia Tudurachi să sublinieze degradarea ulterioară a tragicului în absurd, ca în romanele criticului din deceniul al patrulea, unde comportamentul şi reacțiile „anti-eroilor” lovinescieni refuză adesea să se mai conformeze prescripțiilor discursive, impecabilei logici narative.

Cuvintele care ucid. Memorie literară în romanele lui E. Lovinescu e de departe nu doar cea mai inteligentă şi mai comprehensivă exegeză de până acum dedicată romanului lovinescian, ci şi un studiu cu totul excepțional, plin de idei provocatoare şi entuziasmante. O carte admirabilă, care consacră un critic talentat şi de o inteligență cristalină, tăioasă, ca diamantul.

Antonio Patraş
Universitatea „Al.I. Cuza”, Iaşi
România